

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1.	
Теоретичні матеріали до роботи з соціальними сиротами.....	5
§1.1. Визначення категорії „соціальне сирітство”.....	5
§1.2. Соціалізація та психологічні особливості соціальних сиріт.....	17
§1.3. Педагогічні засади корекції деформацій особистості соціальних сиріт.....	18
§1.4. Вулична соціальна робота як метод роботи з безпритульними	25
§1.5. Соціальна компетентність як наукова категорія.....	31
§1.6. Досвід роботи СССМ ЖДУ.....	38
Розділ 2.	
Практичні матеріали до роботи з соціальними сиротами. . .	44
§2.1. Тематичний пакет занять з підготовки волонтерів до роботи з дітьми вулиці.....	44
§2.2. Словничок-довідничок.....	59
Список рекомендованої літератури.....	66
Для приміток.....	72

Вступ

Сучасний розвиток та трансформаційні зміни суспільства обумовлюють зростання значення „людського капіталу“, який приносить більші прибутки і має довший економічний ефект, ніж капітал в його фізичній формі. Через це важливого значення набуває задоволення духовних та інтелектуальних запитів людини, іємократизація суспільного життя та освіти. „Людський фактор“ повинен розглядатися цивілізованою державою як основний ресурс для досягнення соціальної та політичної стабілізації у суспільстві¹.

Волонтерство як соціальний феномен існує в усьому світі, виходячи з соціальної природи, незаперечних прав і прагнення людей жити гідно та брати участь у створенні справедливого і толерантного суспільства. Найбільше та найвпливовіше міжнародне об'єднання ООН проголосило волонтерство фундаментом громадянського суспільства, здатного реалізувати кожній людині потребу в мирі, свободі, безпеці, справедливості. Суспільно значуща діяльність людей різного віку сприяє соціально-економічному і культурному зростанню здорового, гуманного, усталеного суспільства, що поважає гідність і значення кожної людини. В світлі цього стає важливим надання кожній людині можливості вільно присвячувати час, талант, енергію іншим людям.

Курс розроблено для підготовки волонтерського загону Студентської Соціальної Служби для Молоді Житомирського державного університету (далі СССМ) до роботи з безпритульними дітьми та утриманцями сиротинців. СССМ була створена кафедрою соціальної педагогіки і педагогічної майстерності 8 липня 2003 року з ініціативи Житомирського Обласного Центру Соціальних Служб для Молоді та ректорату університету. Протягом жовтня до Волонтерського загону було набрано перших добровольців, основну частину яких складають студенти початкових курсів соціально-психологічного факультету. Протягом того ж року СССМ була поділена на декілька самостійних служб-підрозділів (Телефон Довіри, сектор „Дозвілля“, Інформаційна служба, підрозділ „Ветеран“ та ін.). Один з таких напрямків роботи СССМ – робота з соціальними сиротами – відіграє важливу роль для професійного та морального становлення студентів. Робота ведеться в декількох напрямках – вулична соціальна робота, патронаж дитячого будинку (с. Дениші), робота у притулку для неповнолітніх, приймальнику-розподільнику.

¹ Хухлин А. Добровольчество как вид благотворительности // Социальная работа. 2003. - №4. С52-51.
² Дети и молодежь как стратегический ресурс общества: Материалы научно-практической и отчетно-выборной конференции» ДИМСИ. г. Ярославль, 27-31 марта 2001 г. / Сост. и нач. редактор С.В. Тетерский
М \ С Д) Д М \ Д С) 200с с.3

Загальне визначення волонтерства, подане доктором Айван Шевером, передбачає такі положення:

1. *Волонтерська діяльність є не примусовою.*
2. *Волонтерська діяльність базується на прагненні допомогти.*
3. *Волонтерська діяльність виконується без попередньої думки про фінансову винагороду.*
4. *Волонтерська діяльність - не робота, а не гра!*

Важливе місце у діяльності волонтерського загону посідає навчання студентів-добровольців. Воно має на меті озброїти волонтерів спеціальними знаннями соціальних витоків явищ безпритульності та бездоглядності; психологічних особливостей особистості та поведінки соціальних сиріт; методичними вказівками, уміннями та навичками організації ефективної взаємодії з такими категоріями дітей. Ми пропонуємо вашій увазі методичний доробок спецкурсу „Волонтер”.

Розділ I. Теоретичні матеріали

до роботи з соціальними сиротами

§1.1. Визначення категорії „соціальне сирітство”

Світова громадськість доби постмодернізму проголошує особистість людини найвищою цінністю. В такому контексті важливо не втратити безпритульних дітей як категорію населення, основні і загально визнані права якої на сім'ю, гідне життя, відпочинок, освіту порушено, а перспектива вижити і соціалізуватися для неї хистка і недоступна.

Ставлення до проблеми безпритульності та реалізація шляхів її подолання вказують на досягнутий рівень соціальної відповідальності суспільства та характеризують ціннісно-нормативний рівень розвитку держави³.

Сьогодні, коли потрібно говорити не лише про суть та причини безпритульності, але і про засоби та методи її подолання, можна і потрібно виділити додаткові аспекти категорії безпритульності.

- **Соціально-політичний** ставлення держави (влади) до безпритульності як суспільного явища; розробка, вдосконалення і реалізація відповідного законодавства, контроль за його виконанням, фінансування. Політичний устрій країни, політичні процеси, що в ній протікають (революція, війна, евакуація, реевакуація, переворот) відіграють базову роль у виникненні безпритульності. Як свідчать дослідження про подолання безпритульності 20-х і 40-х років, лише при жвавому і наполегливому втручанні та заглибленні державної політики в проблему її можна вирішити. Пущена на самоплив, вона наростає, ніби сніговий вал, зупинити який може лише вчасне вилучення таких дітей з вулиці. Про це свідчать дані Л. Волинець та М. Кордонського: практично всі діти йдуть з дому не самі: вони знайомляться з кимось із дітей, котрі вже живуть на вулиці, і ті демонструють їм, що так жити можна¹. Популяція безпритульних підтримується лише за рахунок постійного рекрутування дітей з „нормального” світу. Тому активна соціальна політика держави відіграє вирішальну роль в стримуванні поширення цього явища.

- **Пормативно-правовий** створення законодавчої бази для реалізації основних прав безпритульної дитини - прав на сім'ю та гідне

¹ Канишевська Л.В. Теоретико-методологічні засади виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності. - К.: Стілос. 2001. 342 с. С.69.

² Волинець Л. Наші дгги”//Соціальна політика і соціальна робота. 1998. №4(8). С. 35-55. С.49.

³ Кордонский Михаил. Борются ли с насморком РО время чумы? // На стороне подростка. - 2002 №5 С. 27-30 - С.29

життя, проголошених Конвенцією ООН про права дитини. Юридичне визначення категорії безпритульності дасть змогу встановити межі обов'язків відповідних органів охорони дитинства. Такі спроби відбулися на початку століття, коли І з'їзд діячів дитячого суду визначив різні категорії безпритульності⁶. В чинному міжнародному законодавстві (Конвенція про права дитини 1991 року) дано визначення поняття „діти вулиці”, головним критерієм якого є час перебування дитини на вулиці протягом доби. В українському законодавстві (Закон України "Про охорону дитинства") дано визначення безпритульних дітей: безпритульні діти - це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

Зазначається, що держава забезпечує право дитини на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її "фізичному та розумовому розвитку"; держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; держава через органи опіки і піклування, служби у справах неповнолітніх у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства; кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків; виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини.

Безпритульні діти в порядку, встановленому законом, тимчасово розміщуються у притулках для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх, у яких створюються належні житлово-побутові умови та умови, спрямовані на забезпечення їх соціальної адаптації та підготовку до повернення у рідні сім'ї або передачі під опіку і піклування, надається права, психологічна, медична та інша допомога таким дітям. Особи, винні у порушенні вимог законодавства про охорону дитинства, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України (стаття 35). Проблема сьогоденного законодавства полягає в його декларативному характері, коли проголошують, але не перевіряють і не карають.

• **Економічний** - розгляд явища безпритульності як проблеми нерозвиненої економіки держави і, відповідно, сім'ї. Економічний фактор

⁶ Зінченко Алла. Безпритульність як соціальне явище (до історії розв'язання проблеми) // Соціальна політика і соціальна робота. - 1998 - №1-2. - С. 78-86. - С.83.

як один із визначальних у виникненні безпритульності вказують всі дослідники цього явища. Неврожай, голод, безробіття, нужденність, розформування установ, застій в економіці, перехід до нової економічної системи передусім негативно впливають на матеріальне становище сім'ї. Батьки, в пошуках додаткового заробітку, працюють більшу частину доби; діти залишаються без нагляду, виходять на вулицю. Одночасно посилюються напруженість, невдоволеність життям, погіршуються сімейні стосунки; діти не відчують емоційного комфорту вдома і шукають його на вулиці. Однак розв'язання лише цього аспекту проблеми не дасть стовідсоткового результату, оскільки психологічний клімат сім'ї, її спосіб життя мають не менш вагоме значення.

- **Культурологічний** - тлумачення безпритульності як процесу і результату рівня розвитку суспільства і безпритульної дитини, збереженого у типах і формах організації її життя; створення загальної методології та концепції розуміння суспільних процесів, що призвели до безпритульності. Тут важливе місце займає виховання відповідної культури та цінностей у громадськості, залучення її до вирішення проблеми. Так, у 20-тих рр. минулого століття до боротьби з безпритульністю залучалася навіть Червона Армія - коли І місячний пайок і 3% платні віддавалися па утримання дитячих будинків⁷ та вищі навчальні заклади (там читалися семінари по безпритульності, за кожними двома студентами закріплювалася вулиця, яку вони патрулювали, знайомилися з безпритульними, ставили на облік, вели клубну роботу)⁸. У 40-их рр. безпритульність вдалося подолати за допомогою надзвичайно жорсткої ідеології та політики комуністичної партії та Й. Сталіна; в той час велася контрольована громадська робота по вилученню дітей з асоціальних сімей і вулиці та утримання їх в інтернатах, дитячих будинках.

- **Соціокультурний.** Соціальність особистості - суттєва характеристика особи, яка розкриває міру громадського в людині та характеризує ставлення особистості до соціальної дійсності. Вона виявляється у різноманітних взаємозв'язках і взаємодіях людей, являє собою сукупність універсальних зв'язків, якостей, властивостей особистості, що складає їх єдність. Соціальність особистості безпритульного специфічна, це викликано відсутністю сім'ї як необхідного виховного середовища і політикою держави, яка, по суті, не виконує щодо такої дитини своїх опікунських обов'язків та зобов'язань.

⁷ Виноградова-Бондаренко В.С. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років XX століття: 13.00.01 Дис канд. пед. наук К., 2001 221 с. С.88.

⁸ Федосенко А. Внеакадемическая работа студентов академии социального воспитания за 1922/23 год // На путях к новой школе 1923. №7-8 (июль-сентябрь) С. 190-196. С.191.

Дослідження В.С. Виноградової-Бондаренко свідчить про притаманність групам безпритульних власної моралі, лексики, фольклору, що дає підставу говорити про існування специфічної субкультури безпритульних. Про асоціальний чи антисоціальний характер такої субкультури свідчить різноманітна спрямованість груп - за термінологією Цимбаля існують пасивно-безпритульні (легко осідають, пориваючи з вуличним життям; для них характерні занижений фізичний розвиток, підвищена роздратованість, розумова втомленість) і активно-безпритульні (активно тримаються за вулицю, їм притаманні недовірливість, озлобленість, брехливість, агресивність, антисоціальність, товариська відданість, життєва спритність)".

• **Етнокультурний** особливості менталітету народу у контексті його поглядів і ставлення до безпритульних дітей, що склався історично. Наприклад, на відміну від германців та литовців, слов'янські народи завжди були милостиві до мандрівних сиріт та старців. Існували і особливості допомоги - милостиню подавали лише їжею, причому лише тим, обставини перебування на вулиці яких були їм відомі. Пізніше в селах цим займалося сільське самоврядування - організація годування бідних відбувалася централізовано почергово в різних домах, сиріт та німецьких передавали на постійне утримання зі спеціальними пільгами". Такі особливості опікування німецькими та жебраками притаманні кожній нації.

• **Демографічний** віддзеркалення чисельності дитячого населення, народжуваності, смертності, стану охорони здоров'я тощо на стані проблеми безпритульності в конкретній країні в конкретний час. В світовому товаристві контроль за станом даних показників всіх країн світу веде дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ, щорічно опубліковуючи дані для широкого загалу.

• **Історичний** - вивчення історичних чинників та причин виникнення та подолання дитячої безпритульності в часи великих катастроф. Для кожної історичної доби характерні свої особливості ставлення до жебрацтва, бродяжництва, сирітства. Їх вивчення дає змогу повністю уявити соціокультурну картину доби, можливість перейняти, модифікувати методи подолання кризи.

Переважно безпритульні діти розглядаються як суспільне явище. Це позначається на тому, що громадськість, а за нею і преса, відокремлюють категорію безпритульних дітей від "благополучних" лише за зовнішніми

Виноградова-Бондаренко В.С. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття: 13.00.01 - Дис. канд. пед. наук - К., 2001 - 221 с.

Виноградова-Бондаренко В.С. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття: 13.00.01 - Дис. канд. пед. наук - К., 2001 - 221 с. С.27.

¹ Кузьмін К.В. Сут'їрин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала ХХ века) - М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга. 2002. 480с. С.31.

ознаками: *це діти, які заробляють на проживання жebraцтвом крадіжками, бродяжать тощо.* При такому підході увага акцентується на середовищі, на соціальних умовах, у яких перебуває дитина. Тоді поняття "безпритульність" повинно включати перелік обставин, характерних рис середовища, через які дитина опинилася в такому стані; і, відповідно, види бездоглядності визначаються залежно від наявності або відсутності у цьому середовищі тих чи інших причин, чинників.

Таке розуміння проблеми соціального сирітства занадто вузьке, оскільки закликає до вирішення лише економічних проблем країни загалом та матеріальних потреб певної сім'ї або дитини зокрема.

Терміни "безпритульність", "бездоглядність" та "діти вулиці" вживаються переважно в соціальному значенні, при психологічному ж підході до проблеми вживають поняття "суспільне (соціальне) сирітство". На противагу безпритульності як суто соціальному явищу, що штучно обмежує діапазон проблем, які потребують розв'язання, психологи тлумачать це поняття по-іншому. При психологічному окресленні поняття "соціальне сирітство" враховуються суб'єктивні відчуття дитини, коли вона почуває себе самотньою. Тобто соціальне сирітство як психологічне явище - *це діти, яким не вистачає близького емоційного зв'язку з батьками, у взаємостосунках переважає холод, байдужість, а іноді навіть ворожість.* Й. Мацяшкова зазначає, що критерій віднесення дитини до соціальних сиріт на підставі того, що вона відчуває себе самотньою, - не є переконливим. Найперше тому, що високі суб'єктивні почуття можуть бути неадекватними дійсності, в якій знаходиться дитина; по-друге, дитина дійсно самотня може не усвідомлювати своєї ситуації. Важко також відносити до однієї категорії соціальних сиріт дітей, котрі живуть з батьками, і дітей, котрі перебувають в опікунських закладах.

З точки зору педагогіки визначальним при визначенні поняття соціального сирітства виступає виховний вплив середовища, в якому опиняються діти. Адже головними причинами, що призводять до виникнення явища соціального сирітства (які визнають всі, хто займається проблемою дітей вулиць) є негаразди в сім'ї, сімейному вихованні, що штовхають дітей до складного життя на вулиці. Тому сформулюємо педагогічний підхід до визначення цієї категорії:

соціальні сироти це діти, котрі виховуються поза власною сім'єю і позбавлені достатнього чи частого, систематичного й інтенсивного контакту з батьками або близькими дорослими.

Розглянемо різноманітні терміни, якими означають дітей, що опинилися в епіцентрі соціального сирітства. Найчастіше в літературі зустрічаються поняття "дитина вулиці", "безпритульна дитина",

"бездоглядна дитина", "суспільна (соціальна) сирота". Різницю в сутності цих понять пояснює таблиця 1.1:

Табл. 1.1. Порівняльна характеристика термінів, що позначають категорію дітей - соціальних сиріт

№	Поняття	Детермінанта (превалююча ознака)	Підхід, що склився історично
1	Дитина вулиці	час, який дитина перебуває на вулиці - від переважної частини дня до постійного проживання	соціал ¹ ний, педагогічний
2	Соціальна (суспільна) сирота	сирітство при живих батьках	соціальний
i	Бездоглядна дитина	неналежний нагляд, піклування та контроль батьків за дитиною	педагогічний, психологічний
4	Безпритульна дитина	дитина, у якій відсутні умови (передусім, матеріальні) для повноцінного розвитку	соціальний

Для з'ясування, яким же з термінів доцільно користуватися в професійно-педагогічній діяльності, скористуємося схемою співвідношення спектру дії розглядуваної категорії, складеною на основі аналізу літератури з теми (див. рис. 1.2).

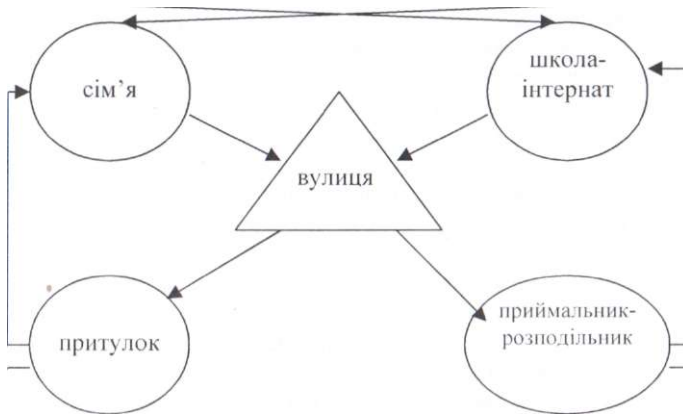
Рис. 1.2. Схе ма співвідношення категорій „ бездоглядні діти ", " соціальні сироти ", " безпритульні діти "

Таким чином, поняття „безпритульні діти" та „діти вулиці" практично тотожні і охоплюють дітей, що проживають на вулиці.

Соціальні сироти (див. рис. 1.3) - більш широке поняття, яке об'єднує в своєму значенні як безпритульних дітей, так і дітей-утриманців державних закладів опіки, і дітей із неблагополучних сімей (нагадаємо: неблагополучні сім'ї - сім'ї, які в силу певних причин втратили свої виховні можливості); іноді їх ще називають „сироти при живих батьках".

Рис. 1.3. Соціальне сирітство в Україні (За О. В. Безпальком)

Найширше поняття - бездоглядні діти включає в себе дві попередні категорії, а також дітей, що внаслідок зайнятості або нерозсудливості, байдужості батьків переважну частину вільного часу перебувають на вулиці без нагляду дорослих.

Характерно, що таким же чином розподіляється загальна кількість дітей, об'єднаних цими поняттями.

При обстеженні сімей у м. Києві (1998) І.В. Пешою¹ було виявлено "фактори ризику", які спричиняють вихід дітей на вулицю: неповна сім'я, алкоголізм чи наркоманія одного (обох) батьків, багатодітність; непрацеспроможність батьків, відсутність роботи, зубожіння сім'ї. Аналіз контингенту притулків для неповнолітніх показав, що лише кожна сота дитина притулку - з відносно благополучної сім'ї; 20% - мають один із перелічених факторів ризику; 20% - два з перелічених факторів; більшість чотири фактори. Отже, соціальне сирітство є наслідком негараздів в системі "дитина - дорослий"; детермінуючим фактором виникнення цього явища є сім'я. Ці дані підтверджуються російськими науковцями

¹ Пеша І.В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу. Дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. - К., 2000. - 240 арк. - С.20.

В.К.Зарецьким, М.О. Дубровською, В.Н. Ослон, А.Б. Холмогоровою". Дослідження історичних відомостей про дитячу безпритульність також підтверджують тісну взаємозалежність зростання кількості безпритульних дітей від складу та економічного становища сім'ї. Л.Ю. Ковальчук доводить, що більшість безпритульних у 20-30-х рр. були вихідцями з неповних сімей. Дослідниця дитячої безпритульності в Україні 20-х років ХХ ст. В.Є. Виноградова-Бондаренко¹⁷ наводить думку сучасника тієї епохи професора П.І. Люблінського про те, що безпритульність - це стан, який характеризує не особистість дитини, а її соціальне оточення. Відповідно до різного сімейного середовища науковець виділяв різні види безпритульності:

безпритульність-сирітство;
безпритульність-нужденність;
безпритульність-покинутість;
безпритульність-біженство;
безпритульність-беззахисність;
безпритульність-безбатьківщина;
голодна безпритульність.

Але зовнішня неблагополучність сім'ї не є визначальним фактором виходу дітей на вулицю. Останнім часом набуває поширення нове соціально-педагогічне явище „приховане" соціальне сирітство, характерне для дітей, що страждають від самотності, насильства, психологічного дискомфорту.

Протилежною до думки П.І. Люблінського є висновок про те, що соціальне сирітство явище інтегративне, воно віддзеркалює специфіку соціальних та психолого-педагогічних недоліків особистості незалежно від їх першопричини, природи та рівня вияву¹⁷. Можна погодитися, що первинно соціальне сирітство є саме соціальним явищем, але вторинно воно викликає значні зміни особистості дитини та новоутворення її психіки і повинно бути об'єктом психолого-педагогічної роботи.

У зв'язку з цим російські науковці Т.С.Зубкова, Н.В.'Гимошина виділяють проблеми, пов'язані з соціальним сирітством¹⁸:

- проблема виховання і соціалізації соціальних сиріт;

¹⁷ Зарецкий В.К., Дубровская М.О., Ослон В.Н., Холмогорова А.Б. Пути решения проблемы сиротства в России. - М.: ООО "Вопросы психологии". 2002. - 208 с. С.15.

Ковальчук Л.Ю. Теорія та практика виховання дітей із неповних сімей (у 20-30-х роках ХХ сторіччя): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 /Науково-методичний центр "Українська етнопедогогіка і народознавство" АПН України і Прикарпатського університету ім. Іоанія Стефаніка. - Івано-Франківськ. 1998. -187с. • С.30.

Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття: 13.00.01 Дис. канд. пед. наук К. 2001. 221с. С 23.

Артюшкіна Л.М., Полянничко А.О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): Монографія Суми: СумДПУ. 2002. 268 с. С.6

Зубкова Т.С., Тимошина Ч.В. Организация и содержание работы по социальной защите женщин. д.с.е.и в семье М.: Изд. центр «Академия», 2003, 224 с. С.170-171

- проблема створення сім'ї;
- проблема навчання;
- медико-соціальні аспекти здоров'я.

їх розв'язання повинно будуватися в двох основних напрямках: профілактика сирітства як соціального явища; вирішення нагальних проблем виховання, навчання та утримання сиріт.

§1.2. Соціально-психологічні особливості соціальних сиріт

Існують суттєві особливості особистості дитини, яка перебуває в умовах депривації основних фізіолого-психологічних потреб (тактильний контакт, спілкування, любов, близькі емоційні стосунки, відчуття потрібності, змінюване наповнене середовище). Так, у благополучних сім'ях невід'ємною особливістю виховання дитини є концентрація життя всієї родини на дитині. Внаслідок цього у дитини формується позитивна Я-концепція, егоїстичні схильності, адекватна самооцінка, що необхідно для наступної успішної життєдіяльності та самореалізації. На відміну від цього у дітей, що постійно утримуються в групах, психологами відзначається відсутність феномену власного "Я" (замість цього діти називають себе "МИ"). Є.П. Тимошенко¹ наголошує на особливості впливу закритих дитячих закладів на усвідомлення вихованцем себе в минулому, Теперішньому, майбутньому. В той час, як діти, що ростуть у сім'ях, із задоволенням розповідають про себе (що є рефлексією позитивного емоційного ставлення до них рідних), соціальні сироти не можуть розповісти про свою зовнішність та поведінку у минулому, занижено оцінюють себе в теперішньому, не будують далеких успішних планів на майбутнє. Любов до себе - одна з найважливіших базових потреб людини⁰, на ній ґрунтується прийняття себе та своїх дій, висока самооцінка, позитивна Я-концепція. Діти без сім'ї не можуть проявити позитивне емоційне ставлення до себе. Відсутність цього ставлення негативно проектується на подальше життя вихованців закритих закладів. С. Бадора¹ визначає це явище як "хворобу сирітства" - тобто синдром поствідчуженості, який породжує відчуження від природного життєвого середовища, руйнування емоцій, знищення первинної довіри. У такій ситуації адекватне подальше фізичне життя є можливим, але психічне, особливо емоційно-почуттєве, може розвиватися тільки в обмеженому обсязі.

Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Авт. кол. Л.С. Волинець, ІШ Комарова. О.І. Антонова-Турченко. І.Б. Іванова, І.В. Пеша. - К.: Видавництво. 1998. - 120 с. - С.45.

²⁰ Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи: /Детский дом: заботы и тревоги общества'. - М.: Педагогика. 1990.- 160 с. - С. 114,

¹ Бадора Сільвія. Теорія і практика опікуництва в Польщі. - Івано-Франківськ. 2000. 252 с. С.101

Одночасно, крім глибокого внутрішнього розладу, соціальним сиротам притаманні проблеми в міжособистісному спілкуванні. У таких дітей спостерігається схильність до конфліктних переживань, підвищена обережність, неприйняття нового, низька результативність у сфері спілкування, бідність арсеналу засобів комунікації, низька самостійність, висока агресивність, неврози, низька соціальна активність². Будучи дорослими, діти, що виростили в умовах депривації основних потреб, важко налагоджують зв'язки з людьми із зовнішнього, „чужого" для них світу. Характерною є закономірність: чим раніше дитина потрапила до системи державної опіки (або чим пізніше з неї вийшла), тим яскравіше виявляються у неї описані вище проблеми.

Порівнюючи психічний стан дітей, які залишилися без батьківської опіки, зі станом дітей, що виховуються в сім'ях, В.В. Корнеєва виявила порушення у сфері спілкування в 50% випадків проти 9%¹. С.Г. Нечай відмічає, що чим раніше дитина була виключена з системи батьківсько-дитячих стосунків, тим нижчий соціальний статус вона займає в групі. Так, дитина, яка потрапила до інтернатної установи відразу після народження, у 85 % має низький статус у міжособистісних стосунках з однолітками і у 15% - є аутсайдером (ізолюваною, повністю виключеною з системи міжособистісних стосунків). Близько половини інтернатних дітей взагалі не мають взаємних виборів⁴. На порушення у соціальній сфері (які є прямим наслідком порушення сфери спілкування) сиріт вказують і відомі дослідники депривації потреб дитини І. Лангмейер і З. Матейчик⁵.

Порушення сфери спілкування соціальних сиріт ми пояснюємо провідною роллю мікрооточення у соціалізації особистості. Несприятливий психологічний клімат, в якому виростила дитина, підсвідомо засвоюється нею як образ світоутворення, евітофункціонування^{2н}. Дефіцит спілкування з дорослими в дитячому віці призводить до пасивності, невпевненості, надмірної обережності, неприйняття нового⁷; бідності арсеналу засобів спілкування та низької результативності в цій сфері. Бажання спілкуватися і невміння реалізувати цю потребу призводить до порушень норм і правил поведінки

¹ Див. посилання 7, - с. 44-45.

Див. посилання 7, - с. 60-61.

Нечай С.П. Адаптація дітей-сирот младшого дошкільного візраста к условиям детского дома средствами музыкально-театрализованной деятельности Спец. 13.00.08 Дис. кайл пед. наук. К., 2001. 190 с. С.38.

Лангмейер Ш., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте Автентум: Медицинское издательство М., 1991 -222 с С.194.

⁷ Осорина М.В. Секретний мир детей в пространстве мира взрослых - СПб "Пттер". 2000.- 288 с. С.41.

Соціальне сирітство в Україні експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування Авт. кол. Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Турченко. І Б. Іванова. І В. Пеша - К.: Видавництво. 1998. - 120 с. С. 44-45.

дитини аж до істероїдних рецидивів. Особливо актуальним це стає у підлітковому та юнацькому віці, коли спілкування з однолітками є провідною діяльністю та потребою особистості. Нереалізованість у спілкуванні призводить до вироблення власних нових стилів міжособистісних стосунків; цей досвід може стати негативним і призвести до різного роду соціальної ізоляції, психологічного відчуження, злочинності, вживання наркотиків, алкоголю, інших виявів делінквентної поведінки"⁸. Для прикладу: 92% підлітків, які перебувають на обліку в інспекції у справах неповнолітніх, аутсайтери в класних колективах '.

На основі даних, поданих у книзі „Психическое развитие воспитанников детского дома"¹⁰ ми склали таблицю, яка окреслює вікові особливості формування особистості дитини у сиротинці (табл. 1.2).

" Гольдштейн Арнольд. Хомик Володимир Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам /Пер. з англ. В. Хомика,- К.: Либідь. 2003. 520 с. С.6.

Данилин Е.М. Проблемы воспитательной работы с педагогически запущенными подростками по месту жительства: Автор... канд. пед. наук. /13.00.01¹ - М., 1978. - 15 с. С.7.

" Психическое развитие воспитанников детского дома /Под ред. Г.В. Дубровной. А.І. Рузской; Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии Академии педагогических наук СРСР. М.: Педагогика. 1990.

Табл. 1.2

Особливості психічного розвитку вихованців сиротинці¹

Вік	Особливості психічного розвитку вихованців сиротинцю
від 0 до 1 року	В'ялість, апатичність, відсутність життєрадісності, зниження пізнавальної активності, площинність емоційних проявів. відсутність прив'язаності до дорослого, недовірливість, замкнутість печальність, пасивність
від 1 до 3 років	низькі пізнавальні інтереси, відставання у розвитку мови, затримка в оволодінні предметними діями, відсутність самостійності
від 3 до 7 років	пасивність у всіх видах діяльності (особливо в грі), бідна мова, слабка увага, конфлікти у взаємостосунках із однолітками
від 7 до 10 років	затримка (або відсутність) образного мислення, що потребує внутрішнього плану дій (виконання операцій подумки). нерозвиненість довольності у поведінці, саморегуляції, плануванні дії
від 11 до 16 років	ставлення до дорослих та однолітків ґрунтується на їх практичній корисності для дитини; формується здатність „не поглиблюватися у прив'язаності“, поверховість почуттів, моральне утриманство (звичка жити за наказом), ускладнення в становленні самосвідомості (переживання власної ущербності); зростання труднощів в оволодінні учбовим матеріалом, грубі порушення дисципліни.

Наслідки безпритульності також знаходять своє відображення у формуванні акцентуації! характеру. С.І. Захарченко¹¹ виділяє такі типи акцентуацій, характерних для соціальних сиріт. Відсутність емоційної близькості з батьками, жорстоке ставлення, фізичне насильство провокує формування у дитини *збуО.женого* типу акцентуації, для якого характерним є пригнічений стан, підозрілість, корисність, схильність до агресії, жорстокості. Підозрілість як загострена риса характеру відповідає *застрагаючому* типу акцентуацій. І неадекватне вирішення кризи довіри призводить до *Оистимічного* і *тривожного* типу акцентуацій, що супроводжується репресивністю, страхами, загостреним почуттям власної неповноцінності. Постійна нестача уваги призводить до потреби зацікавити дорослого. Через неволодіння адекватними просоціальними методами привертання уваги, безпритульні вимушені вдаватися до брехні, фантазій, гри на публіку, що відповідає *демонстративному* типу акцентуацій. Одночасно відсутність соціальних контактів викликає

¹¹ Захарченко Н.І. Акцентуации характера у детей. лишених родительской опеки // Проблемы левантної поведінки: історія, теорія, практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 25-27 листопада 2002 року. К.: Міленіум. 2002. 420 с. С.208-211.

замкненість, відчуження, емоційну холодність (*інтровертована акцентуація*). Відсутність батьків як еталона поведінки в поєднанні з нестачею морального виховання та соціального досвіду формують *нестійкий і конформний* типи акцентуації характеру у соціальних сиріт.

Необхідно зазначити відмінності безпритульних дітей і вихованців сиротинців, виявлені Н.Ю. Максимовою³³: порівняно з сиротинцем у притулках діти значно важче виховуються. Причинами цього є те, що життя на вулиці пропонує безпритульним дітям ціннісні орієнтації кримінальної субкультури; здебільшого діти в притулках знаходяться в афективному стані, виявляють реакції протесту.

Окреслимо соціально-психологічні фактори, що перешкоджають нормальному розвитку дітей в сиротинцях³³:

- відсутність умов для виникнення та розвитку особистісних емоційних зв'язків дитини й дорослого через постійну зміну дорослих;
- постійна зміна закладів, причому в кризовому для становлення особистості віці - 3, 7, 15 років;
- постійне перебування у колективі; відсутність приватності у речах, просторі, часі;
- відсутність психологічної роботи з жертвами насилля;
- ізолюваність від буденного життя; звуженість оточуючого середовища.

Не менш важливий вплив мають педагогічні недоліки роботи з соціальними сиротами:

- недостатня діяльність щодо формування адекватної до віку провідної діяльності;
- недостатній рівень підготовки вихователів;
- недоліки, які не дозволяють компенсувати дефекти розвитку, викликані відсутністю сім'ї;
- недиференційований підхід до вихованців.

Крім психологічних, існують значні фізичні відхилення у розвитку соціальних сиріт. Медики констатують слабе здоров'я, кваліст, фізичну виснаженість, недокрів'я, нервово-м'язову та судинно-рухливу збудливість, нічне нетримання сечі, неспокійний сон, підвищену вразливість до температурних коливань, статеві та хронічні хвороби¹⁴.

Існує закономірність: чим раніше дитина потрапила до системи державної опіки з неблагополучної сім'ї або вулиці, тим кращий її фізичний розвиток і тим нижчий - рівень інтелекту. А.М. Прихожан і

Макимова Н.Ю. Роль соціального супроводу у життєвлягунванні дітей-сиріт ' Соціальна робота в Україні: теорія і практика 2003. - №3 (липень-вересень). С.63-69. С.65.
" Зарецкий В.К., Дубровская М.О., Ослон В.Н., Холмогорова А.Б. Пути решения проблемы сиротства в России - М ООО "Вопрос психологии", 2002. - 208 с С.35-36
" Виноградова-Бондаренко В.С. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років XX століття: 13 00.01 Дис канд. пед. наук К. 2001 221с С.30.

Н.Н.Толстх пояснюють це явище тим, що психічна і фізична депривація, під впливом якої дитина перебуває в асоціалній неблагополучній, конфліктній сім'ї (погані гігієнічні умови, невідповідні соціальним нормам умови виховання, бідна емоційна стимуляція), якісно відрізняється від депривації, що виникає в дитячих установах¹.

§1.3. Педагогічні засади корекції деформації особистості соціальних сиріт

Для визначення напрямків, характеру та змісту педагогічної діяльності в закладах для соціальних сиріт необхідно врахувати функції установи та термін перебування в ній дитини. Діяльність притулку для неповнолітніх регламентується Типовим Положенням про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх. Згідно з цим документом у притулку тимчасово утримуються діти віком від 3 до 18 років протягом часу, необхідного для їх подальшого влаштування, але не більше 3 місяців. Відповідно до Положення на притулки покладено два основних завдання: соціальний захист позбавлених сімейного виховання неповнолітніх та створення умов для забезпечення нормальної життєдіяльності неповнолітніх. Це включає виконання таких функцій: забезпечення безпеки і захист прав неповнолітніх; зняття психічної напруги, стресу, діагностика деформацій особистості утриманців; первинна адаптація в соціально здоровому середовищі, відновлення та розвиток у вихованців найважливіших форм життєдіяльності (гра, пізнання, праця, навчання); відновлення або компенсація соціальних зв'язків, соціальних ролей дітей без сім'ї.

Метою виховного процесу в притулку є комплексна діяльність працівників притулку і громадськості щодо формування душевно здорової особистості, здатної успішно взаємодіяти з колективом та соціумом.

Для цього необхідно надати вихованцю можливість оволодіти індивідуальним досвідом та соціальною активністю. Це дозволить десоціалізованій дитині легко та безболісно влитися у життя суспільства, нормально розвиватися та функціонувати в ньому. За визначенням Ради Європи компетентність особистості передбачає спроможність дитини сприймати та відповідати на індивідуальні та соціальні потреби; а також комплекс ставлень, цінностей, знань і звичок, метою яких є задоволення особистісних та соціальних потреб дитини³⁰.

Головною ідеєю сучасного законодавства, що захищає права дитини, є надання їй максимально можливої допомоги для нормального

Прихожан А.М., Толстх Н.Н. Дети без семьи: Детский дом: заботы и тревоги общества - М.: Педагогика. 1990. - 160 с. С.96

"Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики К.: ..К.І.С.". 2003. 296 с. С1 9

розвитку, враховуючи дитячі права та бажання. Так, у Великобританії існує документ „Дитячий акт 999”³⁷, згідно з яким дитина, що досягла такого рівня розвитку, при якому може вести осмислену розмову про себе та своє майбутнє, може висловлювати свою думку про своє подальше перебування в закладах опіки. В свою чергу, соціальні працівники, створюючи план розвитку вихованця, враховують, насамперед, побажання дитини. Виховання дитини у притулку повинно носити гуманістичний характер, при якому цінують особистість дитини. Тому вважаємо доцільним обов'язкове дотримання працівниками притулку прав дітей, проголошених міжнародним законодавством про дитину. Зокрема, у Декларації прав дитини (проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1959) вважає обов'язковим дотримання таких принципів, як безперечне право кожної дитини, без жодних винятків, право на умови, що забезпечать різнобічний розвиток, повноцінне соціальне забезпечення, **любов і розуміння**, освіту, культурний розвиток, захищеність від усіх форм небалого ставлення, **виховання в душі взаєморозуміння, терпимості, дружби, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності повинні бути присвячені служінню на користь інших людей.**

А. Кельман⁸ окремо виділяє права вихованців державних закладів освіти та сиротинців на:

- позитивну мотивацію перебування дитини у закладі;
- стабілізацію особистих зв'язків у системах діти-діти, діти-кадри;
- реальну співпрацю у формуванні умов життя у закладі;
- демократичну залежність від правил життя в закладі, а не від осіб;
- мобілізаційні перспективи, одиночні і групові;
- радощі життя та мрій;
- охорону; особисту і групову безпеку;
- об'єктивне і справедливе оцінювання вчинків дітей;
- поєднання повноважень дитини з вимогами до неї;
- заведення дитиною товариських, приятельських, любовних контактів;
- вибір шляхів своїх моральних вчинків та відповідальність за цей вибір;
- пробачення помилок та обмеження покарань на користь заохочувань, що змінюють позитивну мотивацію дитини;
- виправлення дитиною, в міру її можливостей, помилок та хибних кроків, що були вчинені свідомо чи несвідомо;
- цінування таємниць дитини та інтимності її особистих переживань;

Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Авт. кол. Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Т¹ рченко, І.Б. Іванова, І.В. Пеша. - К: Видавництво, 1998. - 120 с. - С.39

Бадора Сільвія. Теорія і практика опікуництва в Польщі. - Івано-Франківськ, 2000, 252 с., С 90

- відтворення умов пізнання та прийняття дитиною суцільно-визначеної вартості життя.

Н.Ю. Максимовою виділені особистісні новоутворення, які перешкоджають процесу соціалізації і виховання дитини⁴:

1. Феномен „сміслового бар'єру" - дитина ніби не розуміє (не чує) те, що їй говорять. Проявляється по відношенню до певної людини або певної вимоги.

2. Феномен „афекту неадекватності" - стійкий негативний емоційний стан, що виникає як реакція на неспіх у діяльності і характеризується або ігноруванням факту неспіху, або небажанням визнати себе його винуватцем.

3. Феномен „розрізненості стосунків" - неадекватність уявлень про свої стосунки в домінуючих сферах з реальним змістом.

У § 1.2 ми розглянули психологічні особливості дітей без сім'ї. В об'єднанні з прогалинами у вихованні вони створюють перешкоду на шляху реалізації цілей педагогічної взаємодії. Аналізуючи найпоширеніші психічні відхилення дітей залежно від віку, педагоги-практики розробили пріоритетні напрямки соціально-педагогічної реабілітації дітей у притулку⁴¹¹ (див. табл. 3.1).

Табл. 3.1 *Пріоритетні напрямки виховної і корекційної роботи у притулку для неповнолітніх*

Вік дитини	Напрямок роботи
3-9 років	Робота з емоційною сферою (з подолання страхів), психокорекція агресивної та імпульсивної поведінки, корекція тривожності, індивідуальна робота
9-13 років	Корекція агресивної поведінки; заняття, які формують позитивний образ „Я"; профілактика суїцидів
13-18 років	Корекція агресивної поведінки; заняття, які формують позитивний образ „Я"; соціально-психологічний тренінг спілкування.

Наголосимо на необхідності попереднього вивчення особистості дитини для реалізації виховних завдань лише на особистісно-орієнтованих гуманістичних засадах. Це означає, що, на відміну від школи, де навчання і виховання орієнтовані на середнього учня, виховний процес у притулку досягне результату лише при розробці індивідуальної виховної програми, плану ресоціалізаційної роботи, який ґрунтуватиметься на об'єктивних даних про дитину; при детальній супервізії кожного вихованця. Тоді навчання, виховання і соціальний

Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками: Методические рекомендации/АПП України. Институт психологии - К., 1997 - 136с. -С.15

⁴ Програма "Деїи лиця". Методические рекомендации по медико-психологической, социальной и педагогической реабилитации детей в приюте. К Нора-принт. 2001 96 с. С.23.

супровід дитини розпочинатиметься саме з тієї точки розвитку, на якій зупинилася дитина, потрапивши в несприятливі соціально-педагогічні умови. Особистісна зорієнтованість виховного процесу ґрунтується на принципах любові до дітей-сиріт; доброзичливості; милосердності; чуйності; терпимості; уваги; об'єктивності і справедливості покарань (у крайніх випадках); умінні зрозуміти; родинно-сімейних стосунків; заохоченні до самовдосконалення; розумної вимогливості; оптимістичного прогнозу⁴¹.

Одночасно не варто при роботі з безпритульними використовувати лише індивідуальні форми роботи. Це, по-перше, суперечигиме меті виховання (формування соціально компетентної особистості), яку можливо реалізувати лише в групі, в постійній взаємодії; і, по-друге, протиставлятиметься психологічним особливостям соціальних сиріт, які звикли ототожнювати, ідентифікувати себе з групою однолітків, що знаходяться в таких же умовах.

Організаційні форми, методи та засоби виховання визначаються його метою. Необхідне гармонійне поєднання індивідуальних (дають змогу коректувати самооцінку, усвідомлення власної цінності, формують саморефлексію, глибоке розуміння власних потреб, бажань, нахилів тощо особистісна компетентність) і групових (для розвитку навичок ефективного спілкування та взаємодії, соціальної відповідальності, активності та подолання агресії - соціальна компетентність) форм виховної роботи.

Нами було проведено опитування 50 студентів випускних курсів спеціальності „Українська мова і література та соціальна педагогіка" з метою з'ясування їх поглядів на виховання дітей у притулку. Серед методів виховання, які респонденти зазначили як найбільш ефективні, - бесіди, позитивний приклад, доручення, створення виховних ситуацій, заохочення. У списку недоцільних та неефективних методів (на думку студентів) опинилися лекції, покарання та самопереконання. Такий розподіл відповідей ми пов'язуємо з високим моральним значенням та потенціалом першої групи методів та пасивністю, безвідповідальністю, інертністю другої. Таке розуміння підкреслює значення методів виховання не лише як інструменту впливу на дитину, але і як засіб організації взаємодії. Не існує гарних або поганих методів. Просто при їх застосуванні слід врахувати особливості особистості вихованців, фактори та умови втілення того чи іншого методу, послідовність та логіку застосування методів (див. табл. 3.2) у комплексі.

Табл. 3 2.

⁴ Яковенко В С Виховання та усиновлення дітей-сиріт Кіровоград. 1998. - 336 с (134

Методи соціально-педагогічної діяльності (за О. В. Безпальком)¹

<i>Групи методів</i>	<i>Назви методів</i>
<i>педагогічні</i>	Методи формування свідомості (переконання, навчання, приклад) Методи організації діяльності (тренування, створення виховуючих ситуацій, прогнозування, формування громадської думки) Методи стимулювання діяльності (гра, змагання, заохочення, схвалення) Методи самовиховання (самоаналіз, самоосуд, самоказ, самонавчання)
<i>психологічні</i>	Методи психодіагностики (тести інтелекту та здібностей, малюнкові та проєктивні тести, особистісні опитувальники, соціометрія) Психотерапевтичні методи (психодрама, соціодрама, ігрова терапія, психосоціальна терапія, сімейна психотерапія, поведінкова терапія) Психокорекційні методи (психогімнастика, артотерапія, казкотерапія, соціально-психологічний тренінг) Ісихологічне консультування
<i>соціологічні</i>	Спостереження Методи опитування (інтерв'ювання, анкетування, фокус-група) Методи аналізу документів (традиційний аналіз, контент-аналіз) Біографічний метод Експертна оцінка
<i>соціальної роботи</i>	Аналіз соціуму Соціальна вулична робота Робота в громаді Метод „рівний-рівному”

Окремо розглянемо метод соціального навчання (за А. Бандурою) як провідний при формуванні особистісної та соціальної компетентності виходячи з припущення, що в особистості вже наявні не виражені, нереалізовані здорові потенціали, і завдання виховання полягає у їх виявленні та розвитку. На початку 70-х рр. XX ст. почав реалізовуватися вихованців у притулку. Донедавна виховний процес здійснювався, новий підхід, який припускає, що вихователь має справу з наслідками відсутності вмінь, необхідних для функціонування у сфері особистісних

стосунків. Тобто до центру уваги потрапляє соціальне навчання дітей бажаним діям та вчинкам⁴¹. При цьому замість спрямування зусиль на відновлення того, що було вже колись засвоєно, теоретики цього напрямку пропонують навчати індивіда якісно новому досвіду, що є підкресленням переваг виховання перед психотерапією і лікуванням, оскільки являє собою прищеплення основних умінь, здібностей і знань, які протистоятимуть безлічі недоліків та дефіцитів¹⁴. Цей підхід реалізовується у формі тренінгу умінь. Прикладом цього є нідерландська модель підвищення соціальної компетентності підлітків, яка протягом двох років, починаючи з вересня 1999 року, діяла в рамках Міжнародної школи психосоціальних технологій (Росія – Голландія)⁴. Розглядаючи проблему психокорекції позитивних взаємостосунків дітей, які виховуються в дитячому будинку, російська дослідниця Л.А. Девіс⁴¹ дотримується такої схеми тренінгових занять:

1. Формування позитивного ставлення до себе (свого фізичного „Я”, свого імені);
2. Формування адекватних способів реалізації домагань на визнання, розвиток навичок, які давали б упевненість у різноманітних досягненнях;
3. Формування навичок позитивного стилю спілкування.

Зауважимо, що одного тренінгу соціальних умінь не вистачить, оскільки існує нагальна потреба розвитку у вихованців моральних, етичних, гуманістичних міркувань. Не можна зводити процес виховання лише до неухильного повторення зовнішніх вправ, адже кінцева мета – не робот-автомат, а людина з усім спектром переживань, бажань, цінностей. Тут існує певний „секрет” справжнього виховання – добрі емоційні стосунки. Механізми соціалізації призведуть до позитивного результату лише за наявності між людьми довіри та поваги. Винятковою рисою особистості є її суспільна сутність, тому потрібно намагатися застосовувати поменше соціальних і педагогічних прийомів, краще розкривати побільше справжніх почуттів⁴⁷.

⁴¹ Гольдштейн Арнольд. Хомик Володимир. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам Пер. з англ. В. Хомика, - К Либідь. 2003. - 520 с. - С.5

⁴ Див. там само. С.9

¹⁴ Нванов Л.М., Конева Е.В. Применение нидерландской модели повышения социальной компетентности подростков // Весник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. 2002. - №2. С. 30-60.

⁴¹ Девис Л.А. Психокоррекция самосознания. как условие становления позитивных взаимоотношений детей младшего школьного возраста. воспитывающихся в детском доме. Автор. Дис. канд. психол. наук: 19.00.07. - М., 1993. 16 с. С 12.

⁴⁷ Зюбин Л.М. Растить человека: Записки психолога. - Л : Лениздат. 1988. 143 с. С.26

Як критерій наявності в закладі гуманістичної системи вихованні пропонуємо наступні її ознаки, сформульовані Л. Канішевською⁴⁸:

наявність власної „малої концепції закладу“;

здоровий спосіб життя колективу (навчання, праця, творча діяльність);

гуманістичний характер стосунків між дітьми та дорослими;

відчуття приналежності до колективу закладу.

Вікову педагогіку та психологію як методологічну основу **побудови** освітньо-виховних систем поступово змінює педагогіка **особистісно-орієнтована**, що передбачає дієве врахування в процесі виховання й навчання природних та закономірних відмінностей у стані **здоров'я**, загальних і спеціальних здібностей, інтересах та нахилах дітей⁴⁴. І При роботі із соціальними сиротами ця основа необхідна тим більше, оскільки внаслідок об'єктивних та особистісних причин кожна дитина у притулку зупинилася на власному рівні розвитку, що часто не відповідає віковим, освітнім, загальноприйнятим, суспільним нормам. Одночасно з проведенням тренінгу комунікативних умінь необхідно звернути увагу на загальну організацію комунікативної діяльності дітей в закладах для соціальних сиріт. Дітям не вистачає глибоких емоційних контактів як з дорослими, так і з однолітками. Спілкування часто зводиться до поверхневою, нервового, ситуативного, швидкоплинного, поспішного. Всі контакти дітей (особливо дошкільного віку) в сиротинцях зводяться до пошуку уваги та прихильності дорослого⁵". Нестача спілкування з дорослими призводить до збідніння стосунків між однолітками: рівень спілкування з дорослим детермінує характер контактів з іншими дітьми. В закладах для соціальних сиріт вплив дорослого часто адресовано групі дітей; дорослих багато (відповідно багато різних типів поведінки та відношення до дітей), вони часто змінюються; поведінка дітей жорстко регламентується; спілкування носить одноманітний та ненасичений характер; відсутній диференційований підхід; звужене оточуюче середовище, недостатній рівень підготовки вихователів¹. Це вимагає докорінної зміни організації сфери спілкування в закладах для соціальних сиріт.

Основи патріотичного виховання учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків у позаурочний час. Методичні рекомендації - Укладач Л.В. Канішевська - К : Інстпуг педагогіки АПН України. 1997. 14 с. С.7

¹⁹ Кумарина Г.Ф. Диагностирование состояния риска в развитии ребенка. Проблемы и решения Практическая психология и логопедия. 2003. - №1-2 (4-5). - С. 15-20 - С.15

"Линіснійіє родителського попечительства: Хрестоматія: Учеб. пособие для студентов педагогических \ университетов и интитетов. Ред.-сост. В.С. Мухина М. Просвещение. 1991. 223 с. С.59.

Психическое развитие воспитанников детского дома Тюд ред. И В. Дубровиной. А.Г. Рузской: Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии Академии педагогических наук СРСР. М : Педагогіка. 1990. 264 с. С 6

Важливою умовою подолання явища соціального сирітства є його профілактика, яка за моделлю Л. Оліференко^ здійснюється на 4-х рівнях:

I рівень - виявлення дітей до того, як вони потраплять в загальноосвітні заклади (чим раніше виявляють неблагополучну сім'ю, тим більше шансів її реабілітувати).

II рівень - робота з сім'ями і дітьми групи ризику безпосередньо в закладах освіти, соціального захисту, охорони здоров'я.

III рівень - створення нових типів закладів для роботи з дітьми та батьками (центри сімейного виховання, центри постінтернаційної адаптації, соціальні вітальні, кризові центри, центри реабілітації різних категорій).

IV рівень - створення системи підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, що працюють на всіх зазначених рівнях.

Відповідальність за реалізацію цих етапів профілактики соціального сирітства покладається на державу. Однак, як свідчить історичний досвід розв'язання цієї проблеми в Україні в повоєнні роки (1920-1940 рр. XX ст.), ресурсів лише держави не вистачить, тоді для вирішення проблеми широко залучалася громадськість, студентство, прогресивні верстви населення. Необхідно створення громадського руху, який перейнявся б цими проблемами, розуміючи їх значення для сучасності та майбутнього. Одночасно контингент працівників притулку (медс., вихователь, психолог), а також їх реальна професійна підготовка, власні психологічні і моральні ресурси, піклування держави про їх працю та відновлення не дозволяє на сьогодні вирішити проблему. Важливим ресурсом, суспільною силою, що дозволяє зберігати матеріальні та людські ресурси в усьому світі виступають волонтери.

§1.4. Вулична соціальна робота як метод роботи з безпритульними

Невід'ємною складовою реальної соціальної роботи з вуличними дітьми та групами ризику, що складають джерело постачання таких дітей (бездоглядні, асоціальні діти) є вулична соціальна робота. Вона характеризується ефективністю, оскільки волонтер не чекає, доки до нього звернуться за допомогою ті, хто іноді навіть не знає про його існування, а сам робить перший крок до таких дітей. В Україні практика виходу студентів-волонтерів на вулицю існує з 1923 року, коли студенти Київської академії соціального виховання закріплювалися за певною вулицею, ринком, вокзалом. В обов'язки волонтерів входило: реєструвати безпритульних; розміщувати їх в лікарнях, дитячих будинках, приймальниках; проводити клубну роботу (організувати дозвілля). Для

доцільної організації роботи з дітьми в академії читався курс семінарів по безпритульності.⁵¹

Вулична соціальна робота є одним із напрямів діяльності програм „зниження шкоди”, що діють в більшості країн світу як реакція на постійну, проте малоуспішну „війну з наркотиками”. У самій концепції зменшення шкоди немає нічого нового, у медичній практиці вона означає втручання, що дозволяє призупинити прогресуюче захворювання і уникнути ускладнень. На початку 90-х рр. програми „зниження шкоди” ефективно працювали вже в більш, ніж 20 країнах, включаючи США, Канаду, Австралію та більшість країн-членів Європейського Союзу.

Робота на вулиці (*англ. outreach work*) - новий для України тип соціальної роботи. У різних країнах світу поняття соціальної роботи на вулиці трактується по-різному в залежності від напрямків, форм та методів роботи. Специфіка вуличної соціальної роботи полягає в тому, що працівники проекту виходять на вулиці міста для прямого контакту з представниками цільової групи.

Перевагами вуличної соціальної роботи є можливість встановити контакт з великою кількістю дітей, провести реальну оцінку ситуації перебування безпритульних та бездоглядних дітей та їх проблем, спостерігати за поведінкою таких дітей в природних умовах (без прикрас), її мета полягає у покращенні положення та здоров'я вуличних дітей шляхом привнесення та додання до середовища, де вони змушені жити, того, у чому вони мають потребу та того, чого вони бажають, а також спонукати їх до встановлення позитивних відношень з людиною чи групою, що піклується про них, та з тими, хто може допомогти їм покращити своє життя⁵¹.

Основні завдання вуличної роботи:

встановлення довірливих взаємин з кризовими категоріями дітей та молоді, які більшість часу перебувають на вулиці і потребують допомоги соціального працівника;

допомога та підтримка дітей у тому середовищі, в якому вони проживають;

забезпечення першочергових потреб дітей вулиці;

формування позитивних стереотипів соціальної поведінки дітей вулиці;

роздавання їжі та одягу;

⁵¹ Федосенко А. Внеакадемическая работа сподентов академії; соціального виховання за 1922/23 год На путях к новой школе. №7-8 (июль-сентябрь) 1923 г. С. 190-196.

⁵² Зайцевська Т.Ю. Вулична соціальна робота і дітьми вулиці / Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської. І.І. Миновича. Ужгород. 1999 41 С.262-271

залучення громадськості до вирішення соціальних проблем "вуличних" категорій дітей та молоді;

консультування з питань, важливих для даної категорії, в умовах анонімності та конфіденційності;

посередницька робота - переадресування дітей до існуючих кризових служб (притулків);

надання первинної медичної допомоги;

надання інформації про шляхи збереження здоров'я; сприяння прийняттю здорового способу життя, сприяння в усвідомленні і прийнятті позитивних стереотипів соціальної поведінки;

заохочення представників цільової групи до встановлення контакту з особами чи організаціями, які зможуть допомогти їм покращити та/або змінити своє життя.

Першочерговою задачею волонтера при проведенні соціальної роботи на вулиці є встановлення довірливих відносин з представниками цільової групи. Частіше за все потенційні клієнти проекту не хочуть спілкуватися: вони ідуть на контакт тільки тоді, коли в них з'явиться довіра до вуличного працівника, оскільки у своєму житті вони не раз були обмануті. Завданням волонтера на вулиці є гармонізація взаємовідносин різних соціальних груп мікросередовища.

А.И. Капська пропонує таку стратегію організації волонтерської бригади для вуличної соціальної роботи:

1. Ознайомлення з соціальними аспектами діяльності відомств та організацій, які працюють на даній території. Встановлення партнерських стосунків. Підписання відповідних угод.

2. Створення соціального паспорту району. Визначення місця дій соціальних працівників. Узгодження маршрутів роботи з місцевим управлінням внутрішніх справ, службою у справах неповнолітніх, патрульною службою тощо.

3. Створення постійно діючих волонтерських бригад вуличної соціальної роботи. До складу таких бригад входять як штатні працівники соціальних служб, так і залучені фахівці, волонтери.

4. Розробка критеріїв оцінки, системи визначення ефективності соціальної вуличної роботи.

Членів бригади вуличної соціальної роботи залежно від їх інтересів, бажань та можливостей поділяють на ігротехніків, інформаційно-рекламну групу, групу технічного забезпечення. Обов'язково повинен бути керівник групи (супервізор), до обов'язків якою входить організація, координація діяльності бригади. Також на нього покладається відповідальність за техніку безпеки роботи волонтерів його загону та дітей учасників заходу. Бажано, щоб волонтери в кожній групі були змішані за статтю та віком і мали (>рму або відмінний знак своєї організації.

Внаслідок можливості виникнення багатьох непередбачуваних факторів реалізація вуличної соціальної роботи вимагає від волонтерів ретельної підготовки, а саме:

значно підвищуються вимоги до гарантованості безпеки дітей і підлітків (особливо при організації ігрової діяльності на вулицях великою міра та на асфальтованих майданчиках, спортивних ігор, ігор-естафеті і ін.);

коло гравців змінюється, що вимагає від волонтера постійної імпровізації, мобільності дій;

волонтер, що працює на вулиці, має бути готовим до втручання (інколи небажаного) в хід гри представників різних соціальних груп;

вибір ігор та перебіг програми багато в чому визначається погодними умовами;

вулична робота передбачає наявність великої кількості яскравого інвентаря, обладнання для попереднього привертання та подальшого утримання уваги перехожих та учасників;

вулична соціальна робота може відбуватись водночас на кількох майданчиках, тому потребує більшої кількості волонтерів;

зміст, процес проведення такої роботи має бути спрямований на залучення дітей та молоді до подальшої спільної суспільно корисної діяльності, на пропаганду здорового способу життя, на максимальне надання всіх можливих в таких умовах соціальних послуг.

Волонтер, що працює на вулиці, при роботі повинен дотримуватись правил техніки безпеки:

працювати тільки в парі та у полі зору колег;

не одягати прикраси та коштовності;

мати зручний та багатофункціональний одяг;

дотримуватись правил дорожнього руху;

виконувати всі вимоги представників правоохоронних органів;

про час виходу на роботу і закінчення її повідомляти соціальних працівників, колег чи диспетчера служби.

Мати при собі:

інформаційні матеріали про роботу служби;

аптечку;

телефонну картку (мобільний телефон);

термос з питною водою або чаєм;

мінімальний набір їжі.

Обов'язки інформаційних волонтерів:

Встановлення первинного контакту в умовах вуличного простору з клієнтами вуличної соціальної роботи.

Надання позитивної інформації про роботу соціальних служб для молоді дітям, підліткам та їхнім батькам.

Розповсюдження інформаційно-роздаткових матеріалів профілактичного змісту серед клієнтів вуличної соціальної роботи.

Надання інформації представникам ЗМІ про конкретні заходи соціального спрямування.

Проведення анкетування та соціологічних опитувань для учасників вуличних соціальних заходів.

Обов'язки волонтерів-ігротехніків:

Організація та проведення ігрової діяльності в умовах вуличного простору з урахуванням вікових особливостей клієнтів.

Залучення дітей та підлітків до активних форм проведення дозвілля.

Дотримання норм психологічної та фізичної безпеки клієнтів вуличної соціальної роботи.

Надання в разі потреби першої медичної допомоги. Дотримання етичних норм поведінки та пропаганда здорового способу життя.

Налагодження добрих стосунків з клієнтами вуличної соціальної роботи та надання їм позитивної інформації про роботу соціальних служб.

Корисна порада:

Для моніторингу, збору та аналізу інформації на ефективність та доцільність вуличної соціальної роботи, а також підвищення ефективності цієї роботи слід обов'язково вести нотатки, а саме: реєстрація дітей, окремі дитячі файли, щоденник вуличної роботи.

Обов'язки волонтерів з грмпі технічного забезпечення:

Відповідальність за забезпечення порядку, дотримання правил дорожнього руху.

Налагодження зв'язків між організаторами та виконавцями акції або заходу.

Музичне й естетичне оформлення місця проведення вуличного заходу.

Забезпечення роботи транспорту.

Учасники вуличного волонтерського руху - не вуличні соціальні працівники. Вони не мусять брати на себе відповідальність за долю дитини. Але вони можуть:

- мати при собі аптечку і допомогти дитині, яка поранилася;
- мати телефонну картку і подзвонити до служб, які допомагають дітям вулиці: соціальні служби для молоді, служби у справах неповнолітніх, притулок для неповнолітніх та ін.;
- особисто відвести дитину до цієї служби, якщо вона захоче.

Етичні вимоги до волонтерів, які працюють на вулиці:

Не підривати довіри у дітей вулиці.

Поважати почуття людей, які звернулися за допомогою.

Зберігати таємниці, дотримуватися принципу конфіденційності.

Бути чесним: усвідомлювати, що може зробити волонтер, а що ні.

Дотримуватися емоційної дистанції, не відповідати і ні проковувати агресію.

Дотримуватися всіх вимог правоохоронних органів.

Волонтер, який працює з дітьми на вулиці, повинен володіти такими особистісними характеристиками, як доброта, чесність, терпимість, порядність, психічне здоров'я, відповідальність за свої дії.

Рис. 4.1. Діяльність волонтерського загону університету в рамках спецкурсу „Волонтер”

§1.5. Соціальна компетентність як наукова категорія

Для гармонійної взаємодії та успішної життєдіяльності у швидко прогресуючому суспільстві людині необхідні якісно нові знання, вміння, павички і навіть риси характеру. Це, в свою чергу, вимагає докорінного реформування змісту освіти, навчання та виховання дітей в різних суспільних інститутах. В контексті ц'-го європейські країни передбачають трансформацію знань, умінь і навичок, набутих дітьми та молоддю в процесі навчання та виховання, у *компетентність*. Актуальність розгляду компетентності як цілі освітньо-виховного процесу та розробки відповідних програм по її формуванню підкреслюється сучасним соціальним фоном: наша країна одночасно крокує шляхом від диктатури до демократії, від соціалізму до капіталізму, від організованого суспільства до суспільства ризику⁵³. Така ситуація супроводжується кризою населення, пов'язаною з адаптацією до нових соціальних інститутів та процесів. Тому роль і значення компетентності корелює не лише з життєдіяльністю конкретної людини (її вірою в себе та ефективністю функціонування), але і з вимогами проблемної соціальної ситуації, яку необхідно розв'язати. Отже, в європейських країнах набуває актуальності переорієнтація навчально-виховних програм і педагогічних технологій у відповідності до компетентнісного підходу " .

Поняття "компетентність" традиційно використовується психологами: до категорійного апарату педагогіки ввійшов нещодавно. Серед вітчизняних науковців триває дискусія: наскільки вживання цього поняття у педагогічній теорії та практиці виправдано та необхідно; чи це просто "модне" закордонне слово, що переобтяжує і без того громіздку термінологію педагогіки: чи містить термін якісно новий зміст]. Завдання нашої статті - проаналізувати місце, роль і значення категорії "компетентність" в сучасній педагогічній науці України, оскільки однозначність використання понять та категорій є важливою умовою розвитку і використання наукових знань.

У праці „Стратегія реформування освіти" розглядаються підходи закордонних організацій щодо трактування поняття „компетентність". Ми виділили в цих тлумаченнях ключові значення і для зручності аналізу помістили їх до таблиці I.

Там.5.1. Аналіз ключових значень поняття „компетентність "

Організацій	Визначення компетентності	Ключові слова	Відмінне	Подібне
Рада Європи	Комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок, які надають особистості спроможність сприймати і відповідати на індивідуальні та соціальні потреби	Цінності, знання, навички, ставлення, потреби	Потребо-мотиваційний контекст	До структури включені знання, вміння, навички, відношення
Міжнародний департамент стандартів	Спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, яка ґрунтується на наборі знань, навичок і відношень	Діяльність, кваліфікація знання, навички, відношення	Професійний контекст	
Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)	Здатність успішно задовольняти соціальні та індивідуальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання. побудована на комбінації пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань, вміння	Потреби, діяльність, завдання, навички, цінності, емоції, поведінка, знання, уміння	Діяльнісний контекст	

Аналіз спільного та відмінного в цих визначеннях дає підставу зробити такі висновки:

1. Від загальної суми знань, умінь та навичок компетентність відрізняється наявністю в своїй структурі переконань, емоційних ставлень, ставлень до середовища, ситуації і себе.

2. На відміну від світогляду чи освіченості компетентності як надбання людини обов'язково притаманні:

а) активність, діяльнісність, динамічність (компетентність не є і не може бути статичною величиною, вона формується і проявляється лише в діяльності);

б) ефективність, результативність, успішність (компетентність оцінюється і розглядається з позицій кінцевого результату). Формується компетентність на основі оволодіння індивідуальним соціальним досвідом.

3. Обов'язкову внутрішню структуру компетентності складають: знання, уміння, пізнавальні та практичні навички, відношення (або ставлення), емоції, цінності, мотиви, потреби, цілі, поведінка (див. Рис. 1).

Рис. 5.1. Формула компетентної особистості

Для кращого розуміння структури компетентності розглянемо кожен її складову окремо. З метою продемонструвати тісний діалектичний зв'язок між складовими компетентності ті категорії, які тісно переплітаються відмічено курсивом.

Знання - результат процесу пізнання світу, система понять про об'єктивну реальність, характеризується усвідомленням істинності результатів пізнання.

Уміння - засвоєний людиною спосіб виконання діяльності, що забезпечується сукупністю набутих *знань* і *навичок*.

Навички - дії, складові частини яких у процесі формування стають автоматизованими. Формується на основі застосування *знань* про відповідний спосіб дії, є компонентом *уміння*.

Оволодіння знаннями, уміннями та навичками реалізує освітню функцію навчання та виховання.

Відношення (ставлення) - зв'язки людини з іншими об'єктами, явищами, властивостями. Усвідомлення своїх ставлень до оточуючого породжує відповідні *почуття* та *емоції*. Які, в свою чергу, стимулюють *діяльність* і впливають на розвиток *спрямованості* особистості.

Елюції — реакції людини на дію зовнішніх та внутрішніх подразників, які мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення і охоплюють всі види чутливості й переживань.

Почуття - усталене ставлення людини до явищ дійсності, яке відображає значення цих явищ для людини у зв'язку з її *потребами* та *мотивами*, певні *емоційні* переживання по відношенню до понять.

Сукупність емоцій і почуттів становить емоційну сферу людини.

Цінності - виражають відношення людини до світу, є більш складним (ніж потреби й інтереси) джерелом мотивації діяльності людини в різноманітних сферах її життя, цінності підвищують потреби та інтереси, є передумовою вільного волевиявлення.

Ціннісні орієнтації складаються з переконань особистості, норм і принципів поведінки, ідеалів та ін.

Мотивація система мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм *діяльності* або *поведінки*. Як мотиви можуть виступати: уявлення й ідеї, *почуття* й переживання, що виражають *потреби* людини.

Потреби - психічне явище відображення об'єктивної необхідності організму в чому-небудь. Виступають джерелом *активності* людини. Діяльність породжується „модифікованими" потребами *мотивами*. Мотив є опредмеченою потребою. До бажаного результату веде тільки такий педагогічний вплив, який враховує потреби дитини і спрямований на виховання цих потреб через різноманітні *мотиви діяльності* дитини.

Цілі (мотиви) - уявлення про майбутній результат, складова мотиваційної сфери особистості; передбачення у свідомості результату, на здобуття якого спрямовано діяльність людини; образ ідеального, потрібного, бажаного результату дій, є формою випереджаючого результату дійсності.

Процес становлення особистості на основі розвитку її сприймання, вольової, емоційної, мотиваційної сфер реалізує розвиваючу функцію навчання і виховання.

Поведінка - система реакцій, дій і вчинків людини у взаємодії з навколишнім середовищем.

Діяльність прояв соціальної активності; цілеспрямоване відображення оточуючого світу; спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни. Основні компоненти діяльності: суб'єкт з його потребами, мета, засіб реалізації мети (система дій).

Напевне, конкретна просоціальна, успішна діяльність індивіда може розглядатися як позитивний результат всієї сукупності повчально-виховних впливів та соціалізаційних чинників.

Соціологічний словник подає визначення компетентності як психосоціальної якості, яка означає силу та впевненість, джерелом яких

виступає відчуття власної успішності та корисності. Компетентність сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням⁷. В такому значенні компетентність виступає як результат оволодіння людиною певним соціальним досвідом. Соціальний досвід - сукупність набутих соціальними суб'єктами (індивідами, групами, народами, націями) знань, умінь, навичок, звичаїв, норм, традицій тощо, які є підґрунтям їх практичного життя у суспільстві⁵⁸. Тоді компетентність володіння адекватним соціальним досвідом і вміння його використовувати в конкретній ситуації, що повністю „вкладається” у нашу попередню схему міркувань.

На відміну від визначення європейських учених, вітчизняні науковці (М.О.Аузіна, А.М. Возна, Г.Г. Голуб, О.В. Михайлов, І.П. Ячук) обов'язково включають у компетентність соціальну зрілість та соціальну активність особистості (тобто зовнішній, поведінковий компонент).

Окремо слід зазначити й існування в літературі такого терміну як „компетенція” (на перший погляд подібного до компетентності). А.Н. Дахін у етапі „Компетенция и компетентность: сколько их у российского школьника?”⁵¹ відрізняє терміни „компетенція” і „компетентність” за рівнем об'єктивності. А саме: компетенція являє собою ідеальну об'єктивну модель особистості як суб'єкта виховання, навчання, просвіти; в той час як компетентність демонструє реальний рівень досягнень особистості, її привласнений досвід, який постійно змінюється з розвитком особистості. Це підтверджує нашу думку про обов'язкове емоційне забарвлення поняття „компетентність”, яке являє собою глибоко суб'єктивні продуктивні та ефективні знання, уміння, навички.

Також слід зупинитися на обґрунтуванні вживання поняття компетентність у множині. Це викликано різноманіттям сфер життєдіяльності людини. Будучи успішною (а значить, і компетентною) в одних видах діяльності або сферах життя, людина може бути частково або повністю не реалізованою в інших. Наприклад, говорять про професійну компетентність, соціальну компетентність, наукову компетентність тощо, всі вони складають сукупність компетентностей. Тому від розуміння компетентності в загальному значенні можна перейти до ключових компетентностей як таких, що дають особистості можливість ефективно діяти в певних соціальних сферах і роблять внесок у розвиток якості суспільства та власного успіху, який може бути застосований у багатьох

Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Й. Капської. І.М. Пінчук. С.В. Толстоухової. К., 2000. 260 с

Мой мир твоя мир: Метод, посібник для преподавателей курса „Социальные компетенции” / Сост.: С.И. Гудзовский. Н.С. Искрин. В.В. Комаров. А.В. Ливенцев. Самара: Изд-во «Профи». 2001. 44 с.

⁵¹ [ц\л орет\сб ги\юшек сііка інт](#)

життєвих сферах⁶⁰. У відповідності до роду занять та наукових інтересів дослідниками розробляються такі категорії як „соціальна компетентність” (переважно психологами) і „професійна компетентність” (переважно педагогами). Цікавим при цьому є співвідношення цих категорій. Так, існують думки, що соціальна компетентність входить у структуру професійної і навпаки професійна компетентність містить соціальну.

Соціальна компетентність носить переважно комунікативний характер і являє собою здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Це передбачає вміння людини орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати особистісні риси і емоційні стани інших людей, обирати адекватні способи спілкування з ними; володіти когнітивними, емоційними та моторними способами поведінки, які в певних соціальних умовах ведуть до довготривалого благоприємного співвіднесення позитивних і негативних наслідків.

Професійна компетентність здебільшого носить практичне, вузько спеціалізоване забарвлення і характеризується індивідуальною здатністю людини виконувати виробничі задачі та досягати успіху в певній галузі; її складовими є спеціальні знання та вміння, індивідуальні нахили, відношення до праці.

Окремо у літературі існують підходи щодо класифікації компетентності на соціальну (суспільну) та індивідуальну (іноді її ще називають еґо-компетентність). Подамо найширші узагальнені визначення цих понять.

У Лісабоні (2001 р.) представники країн Євросоюзу працювали над визначенням нових базових компетентностей для навчання впродовж життя, результатами є формулювання восьми основних галузей ключових компетентностей. У навчанні це: фундаментальні навички рахування та письма; базові компетентності в галузях математики, природничих наук та технологій; іноземні мови; вміння навчатись; ІКТ-навички та використання технологій; підприємницькі навички; соціальні навички; загальна культура. О. Овчарук⁶¹ розподіляє їх за трьома основними блоками: соціальні, мотиваційні, функціональні. У відповідності до цього зміст кожного блоку пов'язаний із: а) оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості; б) внутрішньою мотивацією, інтересами, індивідуальним вибором особистості; в) сферою знань, вмінням оперувати науковими знаннями та фактичним матеріалом.

Наразі в педагогіці розглядається в основному поняття професійних компетентностей як результату професійної підготовки та

⁶⁰ Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації і освітньої політики К.: ..К.Т.С. . 2003. 269 с. С.22

⁶¹ Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації і освітньої політики К.: ..К.Т.С. 2003. 269 с. С. 26,

освітніх компетентностей! як якісно новіш підхід до змісту освіти. якіш характеризується тісним зв'язком з життям, майбутньою професійною діяльністю дитини і орієнтується на надання дитині здатності виконувати складні просопіальні вили діяльності. У книзі „Образовательный процесс в начальной, основной и средней школе. Рекомендации! по организации опытно-жспериментальной работы.“⁶ основною компетентністю, яка формується в базовій школі, називається здатність до створення власного продукту, виконаного та презентованого з орієнтацією на сприйняття іншою людиною. Б.С. Гершунський" пропонує такий ланцюжок результативності освіти:

грамотність   освіченість   компетентність   культура
менталітет.

В загальноосвітніх школах російською міста Самара протягом 2-х років (у 10 і 1! класах) дітям викладається навчальна дисципліна „Соціальні компетенції“. Вчителі зазначають результати вивчення дітьми дисципліни: загальний розвиток учнів: формування досвіду індивідуальних досягнень: підвищення рівня знань, про структуру взаємовідносин між людьми, про соціум: зростання інтересу до аналізу основних соціальних проблем; високий рівень соціальної активності" .

Тобто намагання реформувати сучасну освіту в контексті компетеитиєтного підходу є логічним продовженням бажання підняти її на якісно новий рівень результативності. Незаперечним фактом є необхідність навчати дітей критично мислити, приймати правильні рішення, вирішувати конфлікти, орієнтуватися в соціумі. Значення компетентності в історичному контексті підкреслюють слова С. Русової: „Чим глибша прірва між різними планами знань, потрібними для життя, її тими, що подає школа, тим менший вплив школи на майбутнє життя учнів“. Компетентності є тими індикаторами, які дозволяють визначити готовність дитини до подальшого життя, розвитку і активної участі в житті суспільства.

§1.6. Досвід організації студентської соціальної служби в Житомирському університеті

Сприятливі умови для саморозвитку особистості, розв'язання її проблем, суперечностей у системі взаємодії "особистість-суспільство", самореалізації в суспільно-корисних сферах життєдіяльності покликані створити закл. їй психолого-педагогічної допомоги. Загальноновизн; ю, що молодь - один із суттєвих потенціалів прогресу будь-якого суспільства. Молодість є особливим та визначальним періодом людського життя. Кожен крок у цей час важить дуже багато, а то й визначає усе подальше життя людини. Тому не можна залишати молодого громадянина наодинці з реаліями його становлення. Тут однаково потрібні і підтримка та увага суспільства, яке зобов'язано забезпечити молодим громадянам умови й можливості для самореалізації, і наполегливість самої молоді у визначенні й досягненні своїх цілей. Враховуючи ширість прагнень та максималізм, що природно притаманні молоді, стають цілком зрозумілі намагання юного покоління не тільки знайти відповідь, а й вирішити всі гострі проблеми та негаразди у нашому суспільстві саме сьогодні, не відкладаючи на майбутнє і не перекладаючи їх на плечі прийдешніх поколінь. Історичний досвід засвідчує: справжній прорив суспільства у нову якість можливий лише тоді, коли у його трансформацію активно включається молодь. Над нею не тяжіють застарілі ідеологічні догми і стереотипи, її не сковає острах перед масштабами і глибиною змін. Мозаїчний та суперечливий соціальний портрет покоління молодого українства містить наступні риси"⁵:

це покоління людей, які у своїй більшості підтримують процеси формування демократичної незалежної держави, відродження України, ринкові перетворення;

це покоління, що вимагає більш конструктивних і динамічних еволюційних кроків щодо розвитку суспільства;

це покоління людей, які бажають вчитися, працювати, власними силами забезпечувати своє життя;

врешті, це покоління людей емоційних, радикально налаштованих, які не сприймають будь-яку фальш, нещирість, пусті обіцянки стосовно свого сьогодення і майбуття.

Такі особливості юнацького віку підкреслюють необхідність виховання соціальними інститутами компетентних, вольових, активних особистостей. Для досягнення цієї мети необхідно, щоб студенти отримали реальну можливість практично оволодівати діями, що ведуть до

Молодь України «а соціальний прогрес і злагоду в суспільстві 36 матеріалів Конгрес) \ країньської молоді, м. Київ. 26-28 травня. 1997 р. К. АТ „Видавництво „Столиця”, 1997 204 с.

засвоєння соціальних відношень людей. І тут важливу роль відіграють участь студентства в різних соціальних проєктах та реальні молодіжні громадські об'єднання. В товаристві ровесників, де взаємодія будується на рівних і статус потрібно заслужити і вміти підтримувати, підліток виробляє необхідні дорослому комунікативні навички, партнерські і лідерські якості. Участь молодої людини як волонтера в проєктах волонтерського руху сприяє розвитку її особистості, оволодінню навичками активного і відповідального підходу до життя; надає можливість "соціалізації самого себе"⁶⁶.

У широкому значенні *волонтерський рух* - це рух з надання неоплачуваної добровільної допомоги тим, хто її потребує. Зазвичай під волонтерством розуміють чотири різних види добровільної участі в соціальній і благодійній роботі⁶⁷:

1. Волонтерство - безкоштовна допомога конкретного волонтера конкретній особі, яка потребує реальної допомоги з боку іншої людини.
2. Волонтерська робота фахівців у плані організації діяльності гуртків і клубів за інтересами.
3. Залучення дітей і молоді до роботи у самокерованих групах.
4. Добродійна діяльність.

Самі волонтери визначають свій рух та концепцію у Загальній Декларації волонтерів, що була прийнята на XI конгресі Міжнародної асоціації волонтерів. Згідно неї добровільні працівники розглядають свою діяльність як інструмент соціального, культурного, економічного та екологічного розвитку⁶⁸. Там же дається і визначення категорії „волонтере! во“:

це добровільний вибір, що виявляє особисті погляди і позиції;

це активна участь громадянина у житті людських спільнот;

сприяє покращанню якості життя, особистому росту та поглибленню відчуття солідарності;

виражається, як правило, в спільній діяльності у рамках різного роду асоціацій;

сприяє реалізації основних людських потреб заради справедливості та миру у суспільстві;

сприяє більш збалансованому економічному та соціальному розвитку, створенню нових робочих місць та професій".

Участь людини у волонтерському русі розглядається науковцями як елемент її особистісного розвитку, набуття нових знань і навичок.

Волонтерство: порадник для організатора волонтерського руху / Укладач: Лях Г.Л., авт. кол.: О.В. Безпалько, П.В. Задерико, І.Д. Зверева, Н.В. Зімівець та ін. К.: ВГЦ „Волонтер”. 2001. 176 с. С.27

Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Вайнола Р.Х., камська А.Й., Комарова Н.М. та ін.. К.: Академпрес. 1999. 112 с. С 65

⁶⁶ Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / За ред. проф. А.Й. Капської. К. 2001. 140 с. С.4

удосконалення здібностей, стимулювання ініціативи та творчості. Тому особливою рисою волонтерського руху є самовиховання, саморозвиток та самореалізація волонтерів та добровільних помічників через добродійну неприбуткову та вмотивовану діяльність, яка носить суспільно-корисний характер. Більшість авторів (О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, Н.В. Задерико, А.Й. Капська, О.Г. Карпенко, Ж.В. Петрович, С.В. Толстоухова) зауважують, що неоплачувана робота не означає безкорисна, адже у відповідь волонтери отримують професійне зростання, самореалізацію, друзів, почуття гідності тощо. У відповідь хочемо заперечити, що таких само відчуттів і вражень можна отримати і працюючи на виробництві, і, більше того, - в асоціальної діяльності. Якщо ж залучати молодь до волонтерської діяльності, обіцяючи солодкі результати успішності, то через одну-дві зустрічі служба може опинитися без волонтерів. Особливості студентського волонтерського руху, зазначені професором А.Й. Капською свідчать, що студентська молодь має особливі мотиви для добровільної соціальної роботи. Насамперед її цікавлять професійні проблеми. Вони можуть бути як формальними — одержання заліку, проходження практики, так і реальними - набуття фахових знань з майбутньої спеціальності, напрашування навичок спілкування з клієнтами. І причому, на відміну від підлітків-волонтерів, їх менше хвилює проблема міжособистісної комунікації. Для студентів більш важливим є спілкування з професіоналами в обраній спеціальності, знайомство з новими методиками і технологіями, все, що може допомогти їм у подальшому стати кваліфікованими спеціалістами і працевлаштуватися. Часто студентів-волонтерів цікавлять тільки ті види соціальної роботи, які безпосередньо пов'язані з майбутньою професією⁶⁰.

При включенні до волонтерського загону кожний студент зазвичай має власну мотивацію, суть якої зводиться до реалізації п'яти основних потреб: мати, бути, робити, любити, рости. Тому, при проведенні загальних зборів студентів, нашим завданням було зацікавити їх до участі у волонтерському русі. Ми виділяємо найвпливовіші стимули для участі у добровільній діяльності студентів: загальні (виділені А.Й.Капською) - знання про суспільство і себе, цікаве дозвілля, нові знайомства, відчуття корисності та погрібності, ділові контакти в соціальної сфері, визначений статус; специфічні (основані на особливостях діяльності нашої СССМ) - можливість брати участь у безкоштовних курсах „Рівний рівному" (при СССМ їх працює більше 10 найменувань, проводяться 1 раз на тиждень студентами-волонтерами, що мають відповідні посвідчення), переваги при забезпеченні роботою на Молодіжному центрі праці, що планується створити при СССМ, набуття практичного досвіду (адже університет

⁶⁴ Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / За ред. проф. А.Й. Капської / К., 2001 / 140 с. С.18

готує спеціалістів у галузі освіти і виховання, соціальних педагогів, практичних психологів).

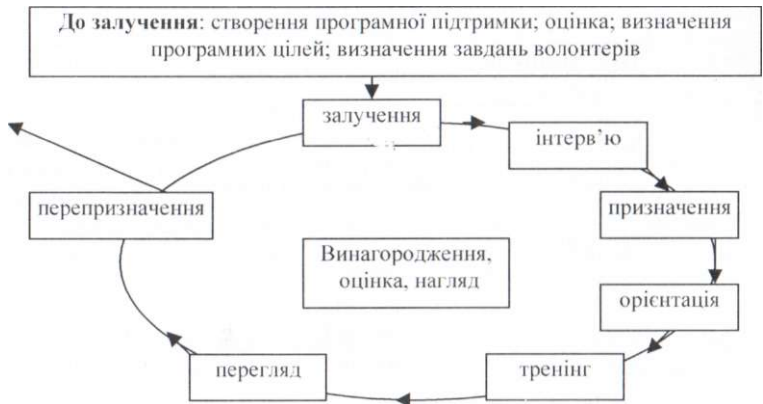
Табл. 5.2. Мотиваційні типи учасників волонтерського руху. розроблені ресурсним центром розвитку громадських організацій „ІУ РГ”

Вид мотивації	Орієнтація на результат	Орієнтація на владу	Орієнтація на членство в групі
Ціль	Успіх в ситуаціях, які потребують особливого виконання	Мати вплив на інших	Бути з іншими, насолоджуватися взаємовигідною дружбаю
Позитивні риси	-орієнтація на результат, особистісний ріст; -ставити цілі, йде на ризик; -винахідливий; -готовий на виклик; -самостійний.	- намагається сформувати думку; - хоче змін; - використовує владу для користі інших; - орієнтований на посаду, повагу, репутацію: - може мати харизму; - агресивний в словах.	-встановлює зв'язки; -любить працювати з іншими; -чутливий, має потребу в інших; -підтримує інших в досягненні цілей; говорить про почуття.

При наборі волонтерів служба повинна володіти документальною інформацією про добровольців. Ввідні заняття спрямовані на ознайомлення волонтерів зі службою, її функціями, клієнтами, програмою роботи. Після лекцій майбутні волонтери проходять інтерв'ю або, якщо їм не цікаво, просто залишають службу. Чим буде займатися кожний конкретний волонтер записується в договорі. Договір це спільна згода між сторонами, але, на відміну від контракту, він має більше моральний, ніж юридичний характер. Його можна скласти після чи під час ведення з волонтером попереднього інтерв'ю, яке складається не з перевірки (чи підходить волонтер для певної роботи), а визначає здатність та бажання продуктивно працювати на будь-якій посаді в організації. Волонтерське інтерв'ю це не звичайний процес порівняння кандидатів зі списком бажаних рис; це складний процес вивчення особи, з якою проводять інтерв'ю, намагання підібрати роботу, яка б задовольнила і волонтера, і службу.

Рис. 5.2. Цикл використання праці і утримання волонтерів в організації

Другий основний етап роботи СССМ - навчання волонтерів. У нас воно залежить від виду діяльності, який студенти обрали і проходить в кількох напрямках: для консультантів „Телефону Довіри” працюють спеціалізовані курси; на соціально-психологічному факультеті читається спецкурс „Волонтер” з методики організації вуличної соціальної роботи; силами Житомирського обласного центру Соціальних Служб для Молоді та фонду „За здоровий спосіб життя” читаються лекції, проводяться відеолекторії та тренінги за напрямками: „Відлуння” (превентизація негативних явищ у гуртожитках), „Формування безпечної сексуальної поведінки”, „Школа лідерів”, „Допомога жінкам у створенні власного бізнесу”, „Профілактика абортів”, „Профілактика ВІЛ/СНІДу”.

Керівництво волонтерами ґрунтується на засадах професійного менеджменту. Волонтери не є штатними одиницями, але вони відповідають за свою роботу, тому повинні бути підзвітними. Волонтер - це людина, яка добровільно вирішила виділяти частину свого часу служінню іншим людям. Вона не отримує за це гроші, тому дуже важливо, щоб він отримував від своєї роботи задоволення. Якщо людині в службі стало нецікаво, то ніщо не утримає її. Основа волонтерського менеджменту - визнання співробітниками служби, що єдина оплата праці волонтера - це моральне задоволення. Клієнти не часто дякують волонтерам, і це стає обов'язком соціальної служби. Відсутність визнання та підтримки може призвести не лише до того, що волонтер перестане працювати, це може негативно відобразитися на іміджі самої служби.

У своїй роботі СССМ ЖДУ активно використовує кращі набутки зарубіжного досвіду волонтерства. Так, соціально-психологічні служби Канади використовують волонтерів з декількох якостей:

волонтери-менеджери - можуть допомагати в роботі з громадськістю, в наборі волонтерів, в роботі керівництва, в проведенні (борів тощо);

волонтери-помічники - працюючи раз на тиждень, вони можуть виконувати функції реєстратора, секретаря, телефонного оператора, прибиральника, сторожа, клерка, і т.д.; можуть працювати вдома, наприклад, відправляти кореспонденцію, друкувати доповіді, відповідати на поточні телефонні дзвінки, проводити рекламну роботу, бути керівниками волонтерських програм;

волонтери прямої допомоги більшість волонтерів любить працювати безпосередньо з клієнтами, коли вони відповідають за свою роботу, надають практичні послуги.

Після 12 років у дитини все більше актуалізуються такі ідентифікаційні особистості як самосвідомість, спрямованість, характер, зростає потреба у самовизначенні, самореалізації. Дієвим засобом розвитку духовного потенціалу молоді є технологія творчих духовно орієнтованих проєктів⁷¹¹.

Благодійність не тягар для суспільства, а радше спосіб виховання. І подаючи милостиню, ми отримуємо у відповідь внутрішню моральну насолоду. Іноді благодійну соціальну роботу навіть називають „клеєм“ суспільства, „мастилом“ соціального механізму держави⁷¹².

Часто соціальні працівники обмежені бюджетом, навантаженням, людськими ресурсами, часом, тому не можуть відповідати на всі потреби клієнтів. Завдання в тому, аби знайти і підтримати людей, які змогли б це робити безкоштовно і добровільно.

Помиткін Е.О. Психолого-педагогічні засоби розвитку духовного потенціалу учнівської молоді І Педагогічний процес теорія і практика. "Наукові записки. - Випуск І. ст.216-225.

Ньютсон Ричард. Жебрацтво в Кисві // Соціальна політика і соціальна робота 1997 - №2-3 (3-4). - С.50-59

* Романенкова Л.А. С) системі волонтерської допомоги в Канаді Практична психологія та соціальна робота. - 1999. - №6 С.41-42.

Розділ II. Практичні матеріали до роботи з соціальними сиротами

§2.1 Тематичний пакет занять з підготовки волонтерів до роботи з дітьми вулиці

Мета: надати волонтерам теоретичні знання щодо психологічних особливостей безпритульних дітей та дітей-сиріт; соціальних причин явища сирітства, а також практичні уміння та навички щодо соціально-педагогічного патронажу та психологічної підтримки кризових верств населення.

Вік учасників: 17- 20 років

Місце проведення: СССМ університету

Тривалість: I кредит (17 год.)

Користувачі пакету: соціальні служби, педагогічні університети, молодіжні та громадські організації, організатори волонтерського руху різних рівнів.

Орієнтована структура заняття:

1. Вправи, ігри на знайомство, на встановлення контакту, сприятливої атмосфери (10-15 хв.). *Вправи та ігри, запропоновані студентам в ході навчання, переслідують дві мети. По-перше, максимально згуртувати волонтерів, що потрапили до загону з різною мотивацією, потребами, інтересами. По-друге, озброїти волонтерів вміннями та навичками організації та проведення ігор для майбутньої роботи з дітьми. Відомий факт: для того, щоб вдало організувати гру, мало прочитати та знати її правила, необхідно самому програти її.*
2. Інформаційний (теоретичний) блок (10 хв.). *Передбачає надання базових теоретичних знань з теми заняття, є основою для подальшого проектування професійних наукових поглядів студентів на проблему.*
3. Практичний блок (20 хв.). *Метою практичного блоку є перетворення загальних теоретичних знань у власне світоглядне розуміння проблеми, привласнення наукового досвіду, його проектування на особливості конкретної події, часу, місцевості.*
4. Діагностика волонтерів (20 хв.). *Пропонується цикл психологічних тестів та соціально-педагогічних методик вивчення особистості для кращого розуміння волонтером себе, своїх можливостей, здібностей, цінностей, а також професійної відповідності. Одночасно таким чином студенти оволодівають практичними навичками проведення діагностування особистості майбутніх вихованців.*
5. Індивідуальні завдання та їх подальше обговорення (15-17 хв.). *Дозволяють розширити опрацьований навчальний матеріал, допомагають волонтерам виявити себе, висловити свою думку.*

сприяють визначенню інтересів та нахилів кожного волонтера, є одним і і способів реалізації індивідуального підходу у навчанні. Обговорення має на меті звести думки групи до спільного знаменника.

А. Вправи на зняття емоційного напруження (5-7 хв.). Дозволяють зп'янитися слухачам від фізичної та психічної втоми, зацікавити студентів до подальшої плідної роботи.

Підведення підсумків (5 хв.). Обговорюються результати заняття, повторюється та закріплюється матеріал, що розглядається.

І Ірїї підготовці занять були використані ігри та вправи з таких джерел:

- ^ Безпалько О. С'авич Ж. Спілкуємось та діємо: Навч.-метод, посіб. - К.: Навчальна книга, 2002. - 112 с.
- ^ В дорогу. Журнал виховників юнацтва. - Я» 1(06). - 2004 р
- ^ Волонтерство: порадник для організатора волонтерського руху ' Укладач: Лях Т.Л., авт.кол.: О.В. Безпалько. Н.В. Заверіко. І.Д. Зверсва. Н.В. Зимовець та ін.. К.: ВГЦ „волонтер“, 2001. 176 с.
- ^ Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку Вайнола Р.Х.. Капська А.її.. Комарова Н.М. та ін.. К.: Академпрес, 19ї».
- ^ Діти „групи ризику“: психологічні, соціальні та правові аспекти. К.: Київська міська державна адміністрація. Служба у справах неповнолітніх, 2001. - 192 с.

Заняття І

Волонтерський рух у світі.

Студентська Соціальна Служба для Молоді Житомирського державного університету

Мета: Ознайомити студентів із засадами, принципами діяльності іа шаченням всесвітньою волонтерською руху. Надати знання про специфіку діяльності Студентської Соціальної Служби для Молоді Житомирського державного університету.

Тривалість: 1.5 год.

План заняття

Учасникам заняття дається завдання: за 5 хв. перезнайтися з максимальною кількістю людей, а саме: потиснути руку, відрекомендуватися, запитати про настрій, висловити сподівання па співпрацю. В кінці - підведення підсумків, гумористичне нагородження переможця.

Гра „ Снігова куля ”.

Перший учасник називає своє ім'я та предмет (річ, страву тощо), перша буква якого співпадає з першою буквою його імені. Наприклад:

„Мене звати Надія, я люблю носорогів". Наступний учасник повинен повторити сказане попереднім, а також додати інформацію про себе. Третій учасник повинен повторити відомості про двох попередніх і т.д.

2. Міні-лекція „Роль та місце волонтерського руху в світі"

Доповідь активіста CCCM „Діяльність волонтерського загону в Житомирському державному університеті"

3. Вправа „Зигзаг"

Студенти діляться на дві команди, одна з яких (А) відстоюватиме позицію „Волонтерство є необхідним як у повсякденному житті, так і при вирішенні глобальних людських проблем", інша (Б) доводитиме

Корисна порада:

При навчанні студентів-добровольців роботі з особливими категоріями дітей бажано, щоб кожний мав власну „скарбничку" ідей, ігор, вправ, тестів тощо для ефективної самостійної подальшої діяльності.

протилежне. Поділ на

команди відбувається незалежно від особистої позиції студентів. Кожен гравець в команді дістає свій порядковий номер. Першим виступає гравець №1 команди А, представляючи один аргумент на захист своєї позиції. Після того гравець №1 команди Б повинен відтворити щойно сказане супротивником, почавши зі слів „Якщо я тебе правильно зрозумів...". Лише після того, як попередній гравець підтвердить, що його думку правильно зрозуміли, гравець-суперник може назвати свій аргумент. Таким чином команди по черзі захищають свою точку зору, створюючи своєрідний „зигзаг" думок. Вправа дозволяє не лише організувати дискусію, а й вчить уважно слухати, давати зворотній зв'язок, шукати різні підходи до проблеми.

4. Тест „Визначення спрямованості особистості орієнтаційна анкета Б.Басса⁷¹."

5. Індивідуальне повідомлення „Загальна Декларація про Волонтерську діяльність"

Запитання для обговорення:

Па скільки Декларація застосовна до діяльності в умовах нашої країни?

Що є метою волонтерського руху в усьому світі?

За що волонтери несуть відповідальність?

Якими положеннями ми ви б доповнили цю Декларацію?

6. Гра „Посмійся над собою"

Учасники повинні в анекдотичній формі розказати історію про себе. Історія повинна бути швидкою за часом, правдивою, смішною.

⁷¹ Психологические тесты / Под ред. А.А. Карлпна В 2 т. - М.: Гуманит изд. центр ВЛАДОС. 2002 - Т 1 3 1 2 с - С 30-36

•• Підведення підсумків відбувається у формі вправи „Дерево підсумків”.

Оснащення: кольоровий папір, скотч, плакат із зображенням дерева.

На аркушах рожевого кольору студенти пишуть позитивні враження від заняття, на синіх - побажання щодо поліпшення нашої роботи або негативні враження. Не обов'язково заповнювати обидва аркуші, можна скористатися тільки одним кольором. По закінченні необхідно приклеїти аркуші на малюнок з деревом.

Залежно від кількості аркушів певного кольору можна відстежити емоційний стан групи та якість роботи.

Заняття 2

Соціальна політики У країни. Безпритульність як соціальне явище

Мета: Розглянути стан системи соціального захисту в Україні. Розкрити соціально-економічні причини явища безпритульності.

Тривалість: 1,5 год.

План заняття

Гра „Паровоз Чух-Чух”

Цю гру слід розучити хоча б тому, що вона надзвичайно подобається дітям дошкільного та молодшого шкільного віку.

Ведучий (паровозик Чух-Чух) по черзі підходить до кожного з учасників і відбувається приблизно такий діалог:

І Привіт, я паровозик Чух-Чух. як тебе звати?

- Оля

Оля? Оля! Поїхали зі мною кататись!

Вже в складі двох вагончиків вони під'їжджають до наступного учасника. Гра продовжується до тих пір, доки всі присутні в кабінеті не стануть вагончиками паровозика Чух-Чух.

Гра „Рукавичка”

Учасники сидять в колі і по черзі беруть руку сусіда справа в обидві руки, щоб краще ознайомитися з предметом майбутньої розмови. Під час гри кожен учасник може одним словом охарактеризувати, яку „рукавичку” він гримає: теплу, нову, з малюнком... Ніхто з учасників не може повторюватися, адже всі рукавички (а разом з ними і їхні господарі) справді унікальні.

•• Міні-лекція „Соціальна та внутрішня політика України як чинник виникнення та регулювання явища соціального сирітства”

Працюючи в групах по 3-5 чоловік створити проект закону „Про заходи та міри щодо зменшення кількості безпритульних дітей в Україні”

4 . *Психометричні тест*¹¹

5 . а) Оглянути наявну в читальному залі університету педагогічну і управлінську пресу та підготувати доповідь про актуальність та масштаби висвітлення явища соціального сирітства в засобах масової інформації.

б) Розробити список діючого в Україні міжнародного та державного законодавства, яке захищає права дітей-сиріт; безпритульних дітей.

6 . Гра „*Невдалий день*”

Уявіть собі, що під час відпочинку на намет, де всі ви живите, почав падати рясний дощ і вона стиснулася. Обніміться так, щоб займати якомога менше місця, бо інакше доведеться ночувати під відкритим небом!

Але одній людині все ж таки бракує місця в наметі. Як ви вирішите цю проблему? (Будемо менше їсти, по одному стоятимемо на вулиці...)

7 . Робота „ланцюжком”: кожний учасник заняття почергово одним реченням характеризує недоліки або переваги сучасної системи соціального захисту дітей в Україні.

Заняття 3

Діяльність волонтерів у вуличній соціальній роботі

Мета: Ознайомити слухачів з особливостями організації та проведення вуличних заходів соціального спрямування.

Тривалість: 1,5 год.

План заняття

1. Гра „*Руйнуємо стіни*”

Пригадайте дитячу казку „Рукавичка”. Чим рукавиця (рос. варежка) відрізняється від рукавички (рос. перчатка)? А де б ви хотіли жити: в рукавиці чи рукавичці? Чому? Якби ми жили в рукавичці, нам було б холодно, бо кожна кімната-палець має свої стінки. Кожен з нас має якусь поки що нерозгадану таємницю, яка робить з нашої рукавиці холодну рукавичку. Відкрийте одну зі своїх загадок, нехай одною перегородкою стане менше! (Наприклад, я не люблю і дуже дратуюся, коли мене називають Марійка).

2 . Самостійне конспектування та обговорення питання „*Діяльність волонтерів в умовах вуличного простору*” за книгами: Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / За ред. проф. А.Й. Капської. - К., 2001. 140 с.; Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Вайнола Р.Х., Капська А.Й., Комарова Н.М. та ін. - К.: Академпрес, 1999.

¹ Психологические тесты / Под ред. А.А. Карелина: В 2 т - М : Гуманит изд. центр ВЛАДОС. 2002 - Т.2. - 248 с - С 112-120

•• Вправа „Незакінчені речення” - на місце трьох крапок відповідно до змісту необхідно вставити словосполучення або частину речення так, щоб воно мало зміст:

Метою вуличної соціальної роботи є...

Вулична соціальна робота передбачає ...

питаннях організації соціальної роботи на вулиці волонтерський загін співпрацює з...

Профілактичні вуличні форми соціальної роботи включають ...

Бібліотека на вулиці - це ...

В обов'язки інформаційних волонтерів входить ...

Правила техніки безпеки волонтера під час роботи на вулиці передбачають...

•• Самооцінка емпатичних здібностей волонтерів⁷⁵

•• Кожний учасник повинен розробити проект вуличного соціального заходу. Розробка повинна містити: назву, мету, провідну ідею (сюжет), необхідне обладнання, місце, час, приблизну аудиторію проведення, рекламне забезпечення, набір ігор.

•• Вправа „Оплески по колу”

Кожний з учасників розпочинає плескати в долоні] раз, рухаючись за годинниковою стрілкою. Як тільки ведучий раптово плеще в долоні двічі, то рух починає йти в протилежну сторону.

Вправа дає можливість емоційно стабілізувати групу, а також служить засобом для прискорення процесів групової динаміки.

Вольова гра \ Учасники діляться на дві групи. Кожна група готує сценку з корисною, на їх погляд, інформацією для вуличних дітей. Потім по черзі демонструють сценки один одному.

Обговорення:

Яка інформація може бути корисною для дітей вулиці?

Як (інтонація, вислови) слід звертатися до дітей вулиці, щоб встановити контакт?

Що сподобалося в сценках, і що ні?

Що було коректно, доцільно та ефективно, і що ні?

Заняття 4

Безпритульні діти як об'єкт психолого-педагогічної роботи

Мета: Розглянути психологічні особливості особистості та поведінки соціальних сиріт, а також чинники, що спричиняють ці особливості.

Тривалість: 1,5 год.

План заняття

¹ Елнсеєв О.П. Практикум по психології» личности 2-е изд., испр и перераб - СІУ Пптер. 2002. - 512 с. - С 222-223

1. Гра „Не хочу хвалитися, алея...”

Кожний учасник по черзі говорить фразу, що починається зі слів: „Не хочу хвалитися, але я...”. Наприклад: „Не хочу хвалитися, але я добре граю у футбол”. У вправі повинні бути задіяні всі учасники заняття.

2. Інформаційне повідомлення „Психологічні особливості соціальних сиріт”. Розгляд статей з книги „Лишеннє батьківського попечительства: Хрестоматія: Учеб. Посібник для студентів педагогічних університетів і інститутів. /Ред.-сост. В.С. Мухина. - М.: Просвещение, 1991.-223 с.”

3. а) Заповнити таблицю

Вік дитини	Особливості поведінки та особистості	Можливі методи корекції
Вік немовляти		
Дошкільний вік		
Молодший шкільний вік		
Підлітковий вік		
Юнацький вік		

б) Рольові ігри

© Двом учасникам заняття пропонують підготувати та виконати ролі безпритульних дітей, всі інші учасники групи грають перехожих.

Обговорення:

Що перехожі відчували до дітей вулиці?

Що діти відчували до перехожих?

Чи були обидві сторони упередженіми одна до одної?

© Двоє учасників грають роль дітей, які опинилися у скрутних обставинах і яким потрібна допомога; двоє інших - „оратори”; решта - "грумада". "Оратори" повинні скласти промову та закликати "грумаду" допомогти дітям.

Обговорення:

Як себе почували діти, коли про них говорили? Що сподобалось, що образило?

Як себе почувала "грумада"? Які заклики „ ораторів " діяли, які - ні?

Як себе почували "оратори"? Чи можна було б говорити інакше?

[ ]• *Діагностування стану агресії* (використовуючи опитувальник Басса-Дарки або тест А.Ассингера⁷⁶).

Ш Створення плану бесіди з безпритульною дитиною, що підійшла до волонтера під час проведення вуличної акції.

Що має бути необхідним атрибутом такої бесіди?

Які вислови або теми не може зачіпати волонтер під час бесіди з безпритульною дитиною?

Чий план бесіди найбільше сподобався; чому?

Запропонуйте студентам програти одну із ситуацій.

•• **Вправа „Муха”**

На дошці або ватмані викреслюється ігрове поле 3 на 3 клітини. Учасники уявляють собі, що в центрі цього поля сидить муха, котра може рухатися за командами в таких напрямках: вгору, вниз, вліво, вправо. Учасники по черзі дають команди, за якими муха пересувається з клітинки в клітинку. Головне, щоб муха не виходила за межі поля. Провівши тренувальне коло, ведучий переводить гру на новий, віртуальний рівень. Всі учасники, уявляючи поле в своїй уяві, продовжують гру. Необхідно бути особливо уважними, оскільки в будь-яку хвилину ведучий може запитати будь-якого учасника, де знаходиться муха. Гра проводиться протягом 5-7 хвилин, щоб вона допомогла досягнути робочого емоційного фону, але не стала для учасників не цікавою.

•• Кожний учасник висловлює власну думку з приводу заняття, доповнюючи незакінчене речення: „Мені було..., тому що...”. Наприклад: „Мені було цікаво, тому що я дізнався багато нового про безпритульних дітей”.

Заняття 5

Соціальні інститути, що здійснюють захист, навчання та виховання безпритульних дітей та дітей-сиріт.

Мета: Ознайомити студентів з існуючою в Україні та світі практикою утримання, виховання та опіки над соціальними та природними сиротами. Розглянути особливості державних закладів опіки

⁷⁶ Психологические тесты / Под ред. А.А. Каречина. Из 2 т. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. 2002. - Т.2. - 248 с. - С.77-89.

Тривалість: 1,5 год.

План заняття

1. Гра „Л/’яч”

Ведучий загадує якусь людську якість, внутрішню або зовнішню, після чого кидає м’ячик одному з учасників. Якщо у того, кому кинули м’ячик, ця якість присутня, як і у ведучого (або, як і у ведучого, вона відсутня), то в першому випадку ведучий говорить „так”, в другому - „ні”. Потім той, кому кинули м’ячик, кидає його наступному учаснику. Якщо і у першого, і у другого ця якість є, ведучий говорить „так”, а якщо у першого є, а другого немає (або навпаки), то ведучий говорить „ні”. Завдання групи - відгадати, яку якість загадав ведучий. Ця гра може повторюватися 3-5 раз.

2 інформаційне повідомлення „Система утримання та виховання соціальних сиріт. Традиційні та інноваційні форми опіки над дітьми”.

3 Заповнити схеми:

Рис. 1 Державна система опіки та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування

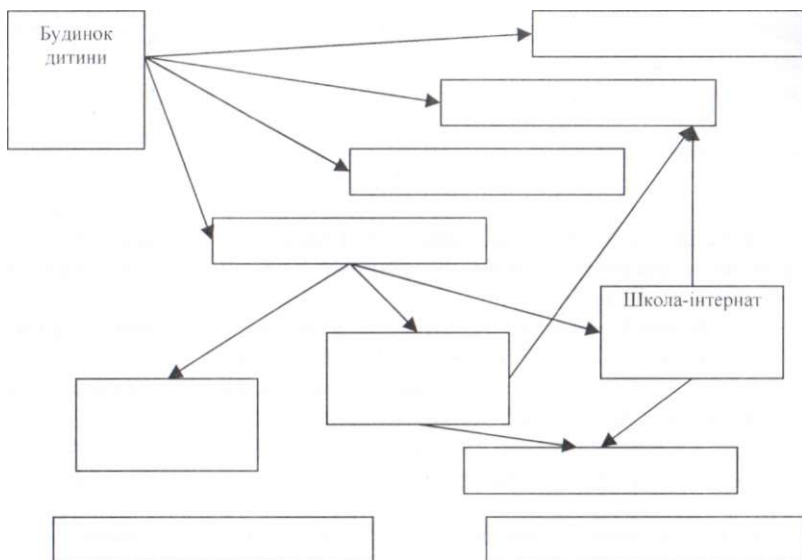
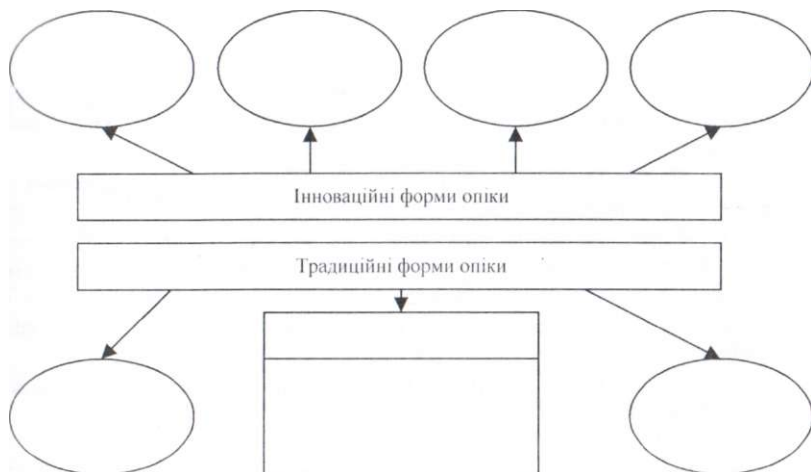

Рис. 2 Форми опіки дітей, позбавлених батьківського піклування

!_• *Діагностика самооцінки людини.* Можна взяти будь-яку методику, для прикладу ми рекомендуємо тест „Самооцінка людини по її життєвим конструктам”⁷⁷

Індивідуальне повідомлення на теми: „Негативні фактори, що затримують соціалізацію вихованців інтернатного закладу”; „Історія суспільного виховання дітей в Україні”.

- Гра „Молекули”

Всі учасники хаотично переміщуються по кімнаті. Вони молекули, найдрібніші частинки, піщинки. Через якийсь час звучить команда ведучого - об'єднатися в пари. Учасники беруть одного за руки і продовжують рухатися, але вже парами. Наступна команда об'єднатися по троє, по четверо, по п'ятеро і т.д., доки не утвориться єдине ціле.

- Студенти ланцюжком називають принципові вимоги до утримання дітей в державних закладах опіки.

Заняття б

Методика організації дитячого свята

Мета: Допомогти студентам оволодіти прийомами, принципами та вимогами до організації дитячого свята.

Тривалість: 1,5 год.

І План заняття

1. Гра „Асоціації”

Один з гравців залишає приміщення, а решта загадують якусь відому всім людину (бажано з аудиторії). Повернувшись, учасник задає всім запитання стосовно асоціацій до загаданої особи. Наприклад, з яким деревом, твариною, рослиною, казковим героєм тощо асоціюється ця людина? Завдання запитуючого - відгадати, про кого йде мова, причому для цього він має лише три спроби.

2. Лекція-бесіда „Алгоритм конструювання, організації та проведення дитячого свята ”

3 . Вправа „Коробка запитань”

Кожний слухач формулює та записує питання з теми заняття на аркушах паперу, які потім складають і опускають у коробку. Після чого по черзі кожний учасник дістає питання та відповідає на нього, маючи право замінити питання, якщо він не може на нього відповісти.

4. *Діагностика інтересів та професійних нахилів учасників (за опитувальником Дж.Холланда⁷⁸).*

5. Гра „Хвилина”

Учасникам пропонується заплющити очі і розплющити їх у той момент, коли, на їхню думку, закінчиться хвилина. Потрібно намагатися не рахувати секунди, а саме відчутти довжину хвилини. Ведучий фіксує інтервал в одну хвилину і по закінченні повідомляє про це учасників.

6 . Підготовка та обговорення рефератів на теми „Історія виникнення дитячого свята ”, „ Народні дитячі свята ”, „ Етнічні дитячі свята ”.

7 . Підведення підсумків проводиться у формі керованого діалогу:

В чому переваги активних засобів виховання?

Які завдання при організації свята в сиротинці є для вас першочерговими? Чому?

Що здасться вам найважчим при організації свята для дітей, позбавлених батьківського піклування?

Що вам найбільше сподобалося в занятті? Що не сподобалося?

Заняття 7

Ігри як метод роботи з безпритульними дітьми

Мета: Розглянути теоретичні навички застосування ігор у виховній роботі з дітьми; надати студентам практичні навички організації ігор.

Тривалість: 1,5 год.

План заняття

1. Гра „ Чарівний ярмарок”

Особливість ярмарку полягає в тому, що на ньому торгують та обмінюються незвичними товарами - людськими якостями. На одному

" Елисеєв О П Практикум по психології личности. 2-е изд.. испр. н перераб. - СПб Питер, 2002. - 512 с.-С.222-223.

аркуші паперу учасники великими літерами пишуть КУПЛЮ і нижче - якості, котрі кожний гравець хотів би придбати; на другому аркуші якості, які вони хотіли б продати або обміняти на ярмарку. Після цього починається гра - учасники здійснюють кунівлю-продаж якостей. І необхідне правило: якості не можна просто віддавати, нічого не отримуючи взамін.

- Лекиія „Застосування ігор в діагностичній, корекційній та виховній роботі соціального педагога "

а) Заповнення таблиці „Переваги та недоліки рольової гри“:

Недоліки рольової гри	Переваги рольової гри

б) Придумати план-схему аналізу проведеної гри, наприклад, тема, мета, зміст, вікові рамки учасників тощо.

ПО *Діагностування комунікабельності учасників* використовуючи „Тестову карту комунікативної діяльності“ А.А. Леонт'єва⁷ !.

ПО Створення індивідуально кожним студентом „Банку ігор“ , який містить ігри, які можна було б використовувати при роботі з дітьми - у триманцями виховних закладів. На занятті проводиться обмін іграми.

Гра „ *Емоційні сходи*нки “

По кількості осіб ведучий роздає картки, на яких вказано назву певного емоційного стану. Наприклад: смуток, горе, спокій, радість, безмежне щастя. За хвилину всі учасники повинні відобразити „свій“ емоційний стан мімікою. Працює контролер, завдання якого - розставити учасників, створивши певні „емоційні“ сходи́нки від негативних емоцій до позитивних. Потім зіставляється напис на картці та місце учасника.

ПП Студенти діляться на дві групи, одна група демонструє проведення певної гри. друга - оцінює їх за складеним планом.

Заняття 8 (підсумкове)

Мета: З'ясувати рівень підготовки та мотиваційної готовності студентів до волонтерської діяльності з дітьми, то опинилися в ситуації соціального сирітства

Тривалість: 1,5 год.

План заняття

Гра „ *Казка для всіх* “

Як і більшість казок, ця казка розпочнеться словом „колись“. Далі кожен гравець по колу додає одне слово або речення, продовжуючи

переповідати казку. Таким чином ви отримаєте зовсім несподівану історію. Перед початком гри можна домовитися, що казка буде мати певну тему, наприклад, як учасники колись вперше зустрілися.

2. Підсумкове слово керівника курсу
3. Перевірка знань термінологічного словника студентів.
4. *Визначення психологічного клімату групи*^{8,1}
5. Підготовка та читання короткого есе на тему „Шляхи вирішення проблеми сирітства в Україні”
6. Гра „Демонстратор”

Для гри учасники діляться на 2 групи, кожна з яких загадує слова-терміни з усього вивченого матеріалу. Команди по черзі називають терміни одному з представників команди-суперника, який повинен засобами пантоміми довести значення терміну до своїх одногрупників. Виграє та команда, яка зробить це перша.

7. Заповнення анкети:

1. Чи багато нового ти дізнався про особливості роботи з безпритульними дітьми?

- А) мало;
- В) небагато;
- В) досить багато;
- Г) дуже багато.

2. Наскільки впевнено ти почуватимеш себе при роботі з безпритульними дітьми?

- А) впевнено;
- Б) не впевнено;
- В) досить впевнено;
- Г) дуже впевнено.

3. Яка інформація була для тебе особливо цікавою?

4. Яка інформація була для тебе особливо корисною?

5. Які справи та види роботи сподобалися тобі найбільше?

6. На які питання з проблем безпритульних дітей та соціальних сиріт ти не одержав відповіді?

7. Чи плануєш ти продовжувати освіту або самоосвіту в галузі роботи з особливими категоріями дітей?

*" [Ісіпсихологическнетесты / Под ред А.А Карелина В 2 т. М Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. 2002 - Т 2 - 248 с - С 20-24

Запитання для самопідготовки та самоконтролю

1. Розкрийте роль сучасного молодіжного волонтерського руху у вирішенні проблем на різних рівнях (місцевому, державному, світовому тощо).
2. Розкрийте сутність завдань вуличної соціальної роботи.
3. Наведіть приклади та форми вуличної соціальної роботи.
4. З якими фахівцями співпрацюють волонтерські загони в питаннях організації та проведення вуличних акцій?
5. Які знання необхідні волонтерам для ефективної роботи з безпритульними дітьми на вулиці? У виховних закладах?
6. Які компоненти включає в себе стратегія організації роботи волонтерської бригади на вулиці?
7. Проаналізуйте обов'язки інформаційних волонтерів; волонтерів-ігротехніків: волонтерів з бригади технічного забезпечення.
8. Сформулюйте правила техніки безпеки волонтерів при роботі з безпритульними дітьми.
9. Дайте коротку характеристику різних аспектів сирітства як суспільного явища.
10. Поясніть різницю вживання різних термінів, які вживаються для позначення дитини-сироти.
11. Оіфесліть три наукові підходи до вивчення соціального сирітства.
12. Наведіть приклади до схеми співвідношення спектру дії категорій „важкі” діти, бездоглядні діти, соціальні сироти, безпритульні діти.
13. Виділіть головні причини дитячої бездоглядності.
14. Класифікуйте форми суспільного виховання дитини.
15. Назвіть чотири рівні історії суспільного виховання та заступницької опіки безпритульних дітей.
16. Розкрийте історичні засади державної опіки над безпритульними дітьми в Україні.
17. Перелічіть негативні фактори, що затримують соціалізацію вихованця інтернатного закладу (за І.В. Пешою).
18. Подайте коротку характеристику притулку для неповнолітніх як державного закладу опіки над бездоглядними дітьми.
19. Які проблеми утримання дітей у притулку ви вважаєте особливо гострими?
20. Охарактеризуйте найбільш поширені особливості поведінки дітей, що утримуються у державних закладах закритого типу. Які чинники спричиняють ці відхилення?
21. Яка кількість дітей в Україні безпосередньо зазнає на собі вплив проблеми сирітства?

22. Які соціальні інституції (і що саме) роблять для вирішення проблеми соціального сирітства в Україні.
23. Чи існує законодавство, що сприяє забезпеченню і захисту прав безпритульних дітей?
24. Яким чином існує в Україні законодавство про дітей реалізується на практиці?
25. Чи є на місцях необхідні ресурси і потенціал для втілення цього законодавства?
26. Розкрийте сутність вислову: „бідність - це порушення прав дитини”.
27. Які профілактичні заходи необхідно вживати для попередження дитячої безпритульності?
28. Дайте загальну характеристику поняття „рольова гра”.
29. Розкрийте значення гри як засобу розвитку творчої особистості дитини.
30. В чому полягає специфіка ігрової діяльності в системі соціально-педагогічної роботи?
31. Виділіть психолого-педагогічні умови застосування гри.
32. Охарактеризуйте психолого-педагогічні умови організації гри.
33. Окресліть специфіку організації ігрової діяльності на вулиці.

Словничок-довідничок

Агресивність *Оптеї* - емоційний стан і риса, характеру дитини, що характеризується імпульсивною активністю поведінки (ефективністю переживань (гніву, злості, намагання заподіяти іншій особі фізично чи морально). Є наслідком негативного ставлення до неї, браку чуйності, поваги, надмірна суворість, зловживання . жараннями

Акцентуація - надмірне посилення індивідуальних рис темпераменту і характеру, які підкреслюють особливість реалізації особистості на певні фактори.

Аліменти - кошти, які в установлених законом випадках одні члени сім'ї повинні виплачувати для утримання інших.

Альтруїзм - безкорислива самовіддана турбота про благо інших людей, готовність поступатися і жертвувати особистими інтересами заради іншої людини.

Аутизм - крайня форма порушення контакту з реальністю у світ власних переживань, де аутичне мислення підпорядковане афективним потребам, де порушена його довільна організація.

Афект - короткотерміновий емоційний стан людини, що характеризується сильним і глибоким переживанням яскравим зовнішнім проявом, звуженням свідомості і зниженням контролю за своїми діями.

Батьківство - факт походження дитини від даного чоловіка; юридично засвідчується органами реєстрації громадянського стану про народження.

Батьківські права та обов'язки - особлива форма взаємостосунків батьків і дітей, зумовлена історичним розвитком, закріплена в моральних та юридичних нормах і правилах поведінки.

Бездоглядність - послаблення чи відсутність, нагляду за поведінкою, заняттями дітей, підлітків з боку батьків та осіб, які їх замінюють.

Бездомність - відсутність постійного житла в індивідів чи сімей, що робить неможливим їх повноцінне соціальне функціонування.

Безпритульна дитина - особа до 18 років, яка протягом довгого або короткого терміну часу живе в середовищі вулиці.

Безпритульність - соціальне явище, яке характеризується відсутністю у дитини сукупності сприятливих умов для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку.

Безробіття (незайнятість) - відсутність роботи для працездатних. Допустимим вважається безробіття в межах 2-5% населення. Безробітним вважається той, хто може працювати, але не працює.

Бідність - показник прибутків сім'ї (або окремо проживаючої людини) відповідно до кількості її членів. Кількість дітей до 18 років і відповідає мінімальному рівню споживача. Бідність визначається як

наявність недостачі в засобах, які повинні задовольняти матеріальні та інші потреби людей.

Біженці - особи, які покинули місце постійного проживання внаслідок військових дій, переслідувань або інших надзвичайних ситуацій.

Благодійна діяльність - безкорислива діяльність благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності.

Бродяжництво - блукання (поневіряння) протягом тривалого часу, переміщення з одного населеного пункту в інший або у межах одного населеного пункту при відсутності постійного місця проживання.

Будинок дитини - заклад закритого типу, підпорядкований Міністерству охорони здоров'я України. Приймаються діти різних категорій від народження до трьох років, діти-сироти, покинуті діти, діти матерів-одиначок та діти, батьки яких позбавлені батьківських прав.

Будинок дитячий сімейного типу - соціально-сімейна установа, яка бере на виховання дітей-сиріт віком від 5 до 16 років з повним державним забезпеченням і виплатою заробітної платні батькам-вихователям.

Важковиховувані - це такі категорії дітей, у яких під впливом несприятливих умов для їхнього розвитку соціальних, психолого-педагогічних та медико-біологічних факторів відбуваються порушення моральних ставлень до навчання, норм поведінки, зниження або втрата почуття відповідальності за свої вчинки.

Важковиховуваність - основна передумова відхилень у поведінці особистості. Поняття, що пояснює труднощі, з якими зустрічаються педагоги мри організації та здійсненні виховного процесу.

Візне консультування - одна з форм соціальної роботи, яка дозволяє наблизити соціальні послуги, профілактичну, інформаційно-консультативну роботу до тих, хто проживає у віддалених районах.

Виправна система - спеціально організована система установ, на які покладено виконання призначеного вироком суду покарання у вигляді позбавлення волі.

Відповідальність батьків за виховання дітей - визначається Конституцією України, юридичними та моральними нормами суспільства, згідно яких піклування про здоров'я, виховання і навчання дітей є найважливішим обов'язком батьків.

Відчуження соціальне - процес втрати людиною можливостей овоювати, присвоювати, привласнювати необхідні для її життєдіяльності фрагменти соціальної реальності та володіти ними.

Вікова група - один із різновидів умовної великої групи людей, об'єднаних за ознакою віку; має певні вікові особливості, без урахування яких стає неможливим процес повноцінного розвитку особистості.

Волонтерство (фр. „добровільність”) - добровільне прийняття обов'язків з надання безкорисливої соціальної допомоги, послуг, патронажу.

Волонтерський рух громадський рух з надання неоплачуваної добровільної допомоги тим, хто її потребує.

Г'оспіталізм - синдром важкої фізичної і психічної відсталості, що виникає в перші роки життя дитини внаслідок нестачі спілкування з дорослими. Проявляється в уповільненому розвитку рухів (особливо ходи), низьких антропометричних показниках, а також уповільненому та неповноцінному формуванні вищих психічних функцій. Термін введено і описано в 40-х рр. ХХ ст. американським психологом Рене Спіцем.

Дев'ятна поведінка батьків система вчинків батьків, що порушує норми моралі або підпадає під статті Кримінального Кодексу і переслідується нормами права.

Депресія емоційний стан, який характеризується пригніченим чи тужливим настроєм, зниженням фізичної та психічної активності, песимістичними оцінками себе і зовнішнього світу, занепадом життєвих сил. Загальним правилом запобігання депресіям у дітей є створення умов для їх повноцінного фізичного і психічного розвитку в сім'ї та навчально-виховних закладах.

Депривація психічний стан, який виникає внаслідок сенсорної нестачі, позбавлення чого-небудь необхідного, того, що викликало позитивні переживання, було потребою (спілкування, любов, ласка тощо), що призводить до затримки фізичного, інтелектуального та особистісного розвитку, прояву симптомів соматичних та психічних хвороб аж до госпіталізму.

Деспотизм - поведінка людини, яка характеризується особливою жорстокістю в ставленні до інших (людей, тварин); прагненням до необмеженої влади, свавілля у ставленні до інших людей, пригнічує людську гідність, волю, ініціативу. В сім'ях, де спостерігається деспотичне ставлення до дітей, найчастіше виростають правопорушники, виникають конфлікти, трагедії.

Дефіцит спілкування недостатне за кількістю та якістю спілкування дитини з оточуючими людьми або цілковита втрата контактів з ними. Може призвести до глибокого психічного й фізичного відставання дитини. При здійсненні корекційної роботи недостатньо збільшити кількість контактів з дитиною, необхідно збагатити їх якісно, так організувати спілкування, щоб воно задовольняло потреби зростаючої особистості в мові, довірі, розумінні, підтримці, позитивній оцінці.

Деформація особистості - порушення соціальних і психологічних якостей, що виникають внаслідок несприятливих умов формування і розвитку дитини.

Дитячий будинок - державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей, батьки яких неспроможні виконувати виховну функцію (позбавлені батьківських прав, тяжкохворі тощо). В дитячий будинок поступають діти від 3 до 7 років із будинку дитини, сім'ї або притулку.

Дитячий будинок сімейного типу - окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, що не перебуває в шлюбі, де беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, враховуючи рідних та прийомних, не повинна перевищувати 10 осіб.

Затримка у розвитку порушення нормального перебігу розвитку фізіологічних, психічних та суспільних функцій дитини.

Захисна поведінка поведінка, що виявляється через механізми психічного або фізичного захисту при виникненні небезпеки (очікуваної або наявної, уявної або реальної, внутрішньої або зовнішньої).

Захист дитинства - комплекс державних заходів та зусиль суспільних органів у законодавчому закріпленні прав дітей, що орієнтується на пріоритет дитинства, першочергову увагу до фізичного і духовного розвитку дітей, створення умов для їх повноцінного навчання і виховання, а також врахування їх інтересів.

Злочини проти дітей форми жорстокого поводження щодо дитини. До таких форм належать: фізичне насильство, яке виявляється у побитті, у невчасному і неповноцінному харчуванні, у відсутності умов для повноцінного розвитку; сексуальне насильство; емоційна образа, коли дитину принижують, кричать на неї, кривдять; ігнорують її почуття; висміюють.

Значимий інший людина, роль якої для особистості є визначальною, оскільки він є зовнішньою моделлю для самосвідомості.

Комісії у справах неповнолітніх - постійно діючі органи місцевої влади, що їх створюють при виконкомках районних і міських Рад, місцевих держадміністрацій для об'єднання й координації зусиль по вихованню неповнолітніх, зміцненню їхнього здоров'я тощо.

Компенсація поняття, запропоноване Адлером для пояснення способу подолання особистістю фізичного дефекту або суб'єктивного відчуття неповноцінності через розвиток фізичних або інтелектуальних можливостей.

Конформізм (і негативізм) - способи реагування особистості на норми і цінності, які нав'язуються соціальним оточенням. Конформізм - пристосовницьке прийняття готових стандартів поведінки особистості. Негативізм - однобічно заперечливе, вороже ставлення до загальноприйнятих норм і правил.

Насильство використання психічного, емоційного тиску або фізичної сили з метою нанесення психічних чи фізичних травм; спосіб

припинення гідності дитини при застосуванні фізичної сили, психічного чи морального тиску.

Поблагополучна сім'я - сім'я, яка в силу певних причин частково або повністю втратила свої виховні можливості, в результаті чого в ній склалися несприятливі умови для виховання дітей.

Образ "Я" - суб'єктивна для індивіда особливість, його „Я” (образ „Я”, „Я”- концепція). Система уявлень про себе, що коригується у процесі діяльності, спілкування; відкривається у самооцінці, почутті самоповаги, рівні домагань; є уявленням про те, яким індивід бачить себе тепер, у майбутньому або таким, яким хотів би бути, якби зумів.

Педагогічно занедбані діти переважно фізично і психічно здорові діти та підлітки, які стали важкими через неправильне виховання чи відсутність його протягом тривалого часу.

Піклування про дітей - система державних заходів, спрямованих на забезпечення гарантованого державою рівня матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання допомоги, з врахуванням складу сім'ї, сукупного доходу, віку і здоров'я дітей.

Приймальник-розподільник для неповнолітніх - спеціальний заклад Міністерства внутрішніх справ для неповнолітніх, що затримані на місці скоєння злочину, мігруючих з інших міст і країн, затриманих за бродяжництво і жебракування, залишених напризволяще батьками тощо.

Прийняття дитини позитивне ставлення до дитини за будь-яких умов, сприймання її такою, якою вона є.

Приймна сім'я форма родинного виховання, метою якої є добровільне тимчасове влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у спеціально підготовлену сім'ю для забезпечення їх фізичного, психічного та соціального розвитку. Загальна кількість дітей у сім'ї, враховуючи рідних і прийомних, як правило, не повинна перевищувати 5 осіб.

Прийомні діти - діти, які залишилися без опіки батьків і виховуються в новій сім'ї або в сім'ї, де один із батьків є нерідним (вітчим, мачуха), а також за участю інших осіб, котрі замінюють відсутніх батьків (кровні й некровні родичі).

Притулки для неповнолітніх - спеціалізовані виховні заклади, які створюються службами у справах неповнолітніх для тимчасового розміщення в них неповнолітніх віком від 3 до 18 років, що потребують соціального захисту держави (заблукали, були покинуті; залишилися без батьківської опіки; залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади; вилучені судами із сім'ї; самі звернулися за допомогою до адміністрації притулку).

Репетиція поведінки метод тренування впевненості в собі, коли клієнт вчиться інтерперсональним навичкам у змодельованих ролевих іграх.

Секуляризація одна із глобальних проблем дитячих закладів закритого типу, являє собою ізоляцію утриманців від однолітків з нормального середовища.

Сирітство соціальне явище, обумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьків внаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку непрацездатними чи відсутніми з невідомих причин; передбачає юридичну процедуру офіційного встановлення статусу сироти дитиною, що передбачає державне піклування щодо її подальшого виховання.

Сирота — дитина, що тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному середовищі і потребує захисту та допомоги з боку держави.

Соціальне сирітство соціальне явище, обумовлене ухиленням або усуненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини.

Соціальний захист дитини засіб досягнення соціальної справедливості, єдиних стартових можливостей для розвитку дитини через надання гарантій сім'ям з метою задоволення потреб, необхідних для нормальної життєдіяльності дитини.

Соціальний супровід вид соціальної роботи, який спрямований на здійснення соціальних опіки, патронажу незахищених верств населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу.

Соціальні компетенції комплекси знань, умінь та навичок, які дозволяють людині діяти свідомо, відповідально та цілевідповідно в різних соціальних ситуаціях.

Соціальні сироти соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних, морально-психологічних причин, є фактично позбавленими батьківського піклування при живих батьках.

Спеціалізована соціальна служба - юридична особа, метою діяльності якої є надання спеціалізованих соціальних послуг з окремих напрямків або певним категоріям населення в межах реалізації національних, державних та галузевих програм; розробка і опрацювання нових соціальних технологій, удосконалення традиційних форм роботи, створення експериментальних майданчиків та шкіл передового досвіду. Основні завдання: соціально-психологічне, психолого-педагогічне, медико-соціальне, юридичне, телефонне консультування; соціальна допомога та

реабілітація різних категорій дітей, молоді, жінок, сімей; організація та і здійснення допрофесійної і професійної підготовки, надання професійної освіти.

Телефон Довіри - соціальна служба невідкладної психологічної допомоги, то надається по телефону.

Український державний центр соціальних служб для молоді (УДЦССМ) - спеціалізована державна установа, що реалізує державну молодіжну політику, здійснює соціальну роботу з дітьми, молоддю, жінками та різними категоріями сімей; координує роботу, здійснює організаційно-методичне керівництво діяльністю центрів соціальних служб і для молоді в Україні, сприяє їх розвитку та ефективній діяльності.

Усиновлення (удочеріння) - прийняття на виховання дітей, які втратили опіку батьків: юридичний акт визначення між усиновителем і усиновлюваним прав та обов'язків, які існують між батьками і дітьми в сім'ї.

Фрустрація психічний стан гострого переживання незадоволеної потреби.

Центр по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України державна установа, яка сприяє влаштуванню дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в сім'ї громадян України та іноземних і громадян шляхом усиновлення.

Вкорпст ано літераїл ру:

- V ІєДагогічний словник для молодих батьків. К\: ДЦС'СМ, перевидання 2003. - 348 с.
- ^ Психологія особистості: Словник-довідник За ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. - К.: Ру га, 2001. - 320 с.
- ^ Словник-довідник для соціальних педагогів і соціальних працівників / За заг. ред. А.Й. Капської. І.М. Пінчук, С.В. Толсоухової. - К., 2000. - 260 с.
- ^ Соціальна педагогіка: категорії і поняття: Словник авторн-укладачі Н.А. Сейко. С.М. Коляденко. - Житомир, 1999. 55 с.

Список рекомендованої літератури

1. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на мі 11 тисячоліть: Моногр. - К.: УДЦССМ, 2001. 344 с. // Соціальна робо пі Книга I.
2. Анатолієва О.І. Правове регулювання боротьби з безпритульна-п<> бездогляді.'стю та правопорушеннями неповнолітніх в УРС° у 20 \ роках ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Пан академія внутрішніх справ. - К., 2003. - 20 с.
3. Артюшкіна Л.М., Полянничко А.О. Сирітство в Україні як соціально педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): Монографія. - Суми СумДПУ, 2002.-268 с.
4. Бадора Сільвія. Теорія і практика виховання в опікунському середовищі (на матеріалах Польщі): Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. - Івано-Франківськ, 2000.- 441с.
5. Бадора Сільвія. Теорія і практика опікунства в Польщі. - Івано-Франківськ, 2000. - 252 с.
6. Бевз Г. Приймона сім'я: перші кроки до альтернативних форм опіки дітей // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АГІНУ. - 2003. - №1 (XXXVIII). - С. 62-66.
7. Бевз Г.М. Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства. Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / К., 2002. - 20 с.
8. Бреева Е.Б. Дети в современном общесгве. М.: Здиторал УРСС, 1999,- 116 с.
9. Будник А. Ситуація з „дітьми вулиці" у регіонах // Надання допомоги „дітям вулиці" та соціально незахищеним дітям та підліткам. Інформаційно-методичний збірник. - К., 2002. - С. Вип. 1-2. - С.27-33.
10. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 К., 2001.-221 с.
11. Волинець Л. Наші діти? //Соціальна політика і соціальна робота. - 1998.-№4(8),-С. 35-55.
12. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Вайнола Р.Х., Капська А.Й., Комарова Н.М. та ін. - К.: Академпрес, 1999.
13. Воскобойникова С.А. Нет чужих детей: раздумья о проблемах современного сиротства. - М.: Просвещение, 1989. - 176 с.
14. Гольдштейн Арнольд, Хомик Володимир. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам /Пер. з англ. В. Хомика,- К.: Либідь, 2003. - 520 с.
15. Дети в кризиснї.х ситуаціях: профилактика негативнїх явленїй и социальнo психологическая помощь. /Под обїд. ред. И.Д. Звергвой. К.:

І Науковий світ, 2001. - 63 с.

16. Дети и молодежь как стратегический ресурс общества: Материалы научно-практической и отчетно-выборной конференций ДИМСИ, г. Ярославль, 27-31 марта 2001 г. / Сост. и науч. ред. С.В. Тетерский. - М.: АСАОЕМІА, 2001.-200 с.

17. Дети улицы. Что нужно знать для успешного управления проектом. Газрабатано СПїйсНоре (Великобританця). ЮНИСЕФ, 2000. 36 с.

18. Діти „групи ризику”: психологічні, соціальні та правові аспекти. - К.: Київська міська державна адміністрація. Служба у справах неповнолітніх, 2001. - 192 с.

19. Діти вулиці. - К.:ООН, 2000. - 54 с.

20. Діяльність центрів соціальних служб для молоді України: сучасний стан та перспективи розвитку/ Керівник авт. кол.: С.В. Толстоухова. - К.: Академпрес, 1999.

21. Життєві кризи особистості: Науково-методичний посібник: У 2 частинах /редакційна рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та інші.-К.: ІЗМН, 1998.

22. Законодавство, яке тебе захищає: випускнику школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. /Л.С. Волинець. Т.В. Говорун, І.В. Пеша та ін.; Український інститут соціальних досліджень. - К.: УІСД. 2000. - 78 с.

23. Зайцевська Т.Ю. Вулична соціальна робота з дітьми вулиці // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миновича. - Ужгород, 1999. - 41. - С.262-271.

24. Зарецкий В.К., Дубровская М.О., Ослон В.Н., Холмогорова А.Б. Пути решения проблемы сиротства в России. - М.: ООО "Вопросы психологии", 2002. - 208 с.

25. Захарченко Е.И. Акцентуации характера у детей, лишенных родительской опеки. //Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика. //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 25-27 листопада 2002 - К.: Міленіум, 2002. С. 208-211.

26. Збірник науково-методичних матеріалів для роботи з дітьми, що зазнали насильства. / Ю. Пачковський, І. Корнієнко. - К.: "Перше вересня", 2000.

27. Зінченко А. Безпритульність як соціальне явище (до історії розв'язання проблеми) // Соціальна політика і соціальна робота. 1998. - №1-2.-С. 78-86.

28. Иванов Л., Конева Е. Применение нидерландской модели повышения социальной компетентности подростков. // Вестник

гісихосоціальної і корекційно-реабілітаційної роботи. - 2002. - №2. - С. 30-60.

29. Иванов С.И. Одинокі діти: Записки дитячого лікаря. - М.: Молодая гвардія, 1991.-320 с.

30. Канішевська Л.В. Теоретико-методологічні засади виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності. - К.: Стилос, 2001.-342 с.

31. Кантемирова Г.А. Соціальна реабілітація бездомних // Вопросы социологии и социальной работы. Вып. 2. Сборник научных статей / Под. ред. докт. соц. наук, проф. К.Дз. Дзагоева; Северо-Осетинский государственный университет. - Владикавказ: Изд-во СОГУ, 2000. - С. 25-29

32. Карасева Н.И. Психологические особенности развития коммуникативных способностей у подростков, оставшихся без попечения родителей: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 - К., 1991,- 19с.

33. Кньш С.Н. Опыт работы негосударственной организации с беспризорными детьми. //Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика. //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 25-27 листопада 2002 - К.: Міленіум, 2002. - С. 352-358

34. Кобзар Б.С., Постовойтов Є.П. Зняття адаптаційних труднощів у дітей в соціально-реабілітаційному центрі. К.: Інститут проблем виховання АПН України, 1999. - 130 с.

35. Кобзар Б.С., Постовойтов Є.П. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. К.: Стилос, 1997. - 312 с

36. Ковальчук Л.Ю. Теорія та практика виховання дітей із неповних сімей (у 20-30-х роках ХХ сторіччя): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Науково-методичний центр "Українська етнопедagogіка і народознавство" АПН України і Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника. - Івано-Франківськ, 1998, -187с.

37. Ковбас Б.І. Фуштей Л.І. З досвіду діяльності науково-методичної ради притулку для неповнолітніх м. Івано-Франківська // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миновича,-Ужгород, 1999. Ч. 1. - С.330-333

38. Комаровський О.В. Безнаглядна дитина: від перевиховання до педагогічної реабілітації// Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миновича. Ужгород, 1999. - Ч.1.-С.341-346

39. Коношенко С.В. Особливості роботи вихователя в умовах реабілітаційного центру: Дис... канд. пед. наук: 13.00.07. - К., 2002. -213с.
40. Коношенко С. Психолого-педагогічна діагностика в умовах реабілітаційного центру // Рідна школа. - 2001. - травень (№5). - С. 16-17.
41. Короткова Р.І. Підготовка соціальних працівників до роботи з волонтерами: методичні розробки до програм „Діди Морози волонтери" та „Інтерактивний театр" / Р.І. Короткова, Ж.В. І Петрович, С.В. Митрук; Ліга соціальних працівників м. Києва. - К.: Видавництво Нац. пед. ун-ту ім.. М.П. Драгоманова, 2001. 60 с
42. Куцим І.І. Правовий статус безпритульних дітей згідно Закону України „Про охорону дитинства" // Вісник. Збірник наукових статей викладачів, докторантів, аспірантів Національного педагогічного університету ім.. М.П. Драгоманова / Укл. П.В. Дмигренко, Л.Л. Макаренко, О.П. Симоненко. - К.: НПУ ім.. М.П. Драгоманова, 2002. - Вип. 2. - С. 181-183.
43. Лактионова Г.М. и др. Инновационные формы опеки детей: международный и национальный опыт / Лактионова Г.М., Шипиленко Е.С., Братусь И.В.: под. общ. ред. Г.М. Лактионовой. - К.: Наук.світ. 2001. 61 с.
44. Лишение родительского попечительства: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов педагогических университетов и институтов. /Ред.-сост. В.С. Мухина. - М.: Просвещение, 1991. - 223 с.
45. Мажец Д.К. Опіка над дітьми в добу суспільних змін. Івано-Франківськ: Глай, 2001. - 226 с.
46. Павлик Н. Становище дітей в Україні: оцінка ЮНІСЕФ // Педагогічна творчість: науковий пошук молодих дослідників: 36. наук.-метод. пр. / За ред. проф. М.В. Левківського. - Житомир: ЖДПУ, 2002. - С. 88-89.
47. Павлик Н. Соціальне сирітство в законодавчому полі України // Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої освіти в Україні: 36. наук. пр. / За заг. ред. доц. Сейко Н.А. Житомир: ЖДГУ, 2002. - С. 11-14
48. Павлик Н. Соціальне сирітство як науково-теоретична категорія // Шкільний світ. - 2003. - № 19 (195). - С. 7-8.
49. Павлик Н. Історико-педагогічний аналіз проблеми соціального сирітства в Україні // Вісник Житомирського державного педагогічного університету.-2003.-Вип. 13 - С. 158-161.
50. Павлик Н. Безпритульність як феномен постмодерністського суспільства // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. - 2004. - №1(6). - С.36-41.

51. Павлик Н. Формування соціальної компетентності дитини у притулку як гуманістичний процес // Гуманізм та освіта: 36. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Вінниця, 21-23 вересня 2004 р. - Том 1. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2004.-299 с. - С. 106-108.
52. Павлова В. Защита несовершеннолетних как социально-правовая проблема // Педагогика безопасности жизнедеятельности человека: Сб. науч. тр. №3. / Под ред. Б.Ф. Кваши. - СПб.: МАНЗБ, МИНПИ, 2002. - 440 с., -С. 168-186.
53. Підготовка волонтерів до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей: Методичні рекомендації до проведення тренінгових занять / О.В. Безпалько, С.В. Едель. - К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2001.-32 с.
54. Покась В.П. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні (1956-1966 рр.): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Інститут проблем виховання АПН України К., 1999.-157 с.
55. Поляничко А. Бездоглядність і безпритульність як соціально-педагогічні явища // Педагогічні науки. 36. наук, праць / Частина I. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2002. - С. 120-129.
56. Притулки для неповнолітніх: статус та особливості роботи / Матеріали на допомогу працівникам притулків для неповнолітніх. К.: НВФ „Студцентр”, 1998. - 152 с.
57. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи: Детский дом: заботы и тревоги общества - М.: Педагогика, 1990. - 160 с.
58. Програма «Дети улицы». Методические рекомендации по медико-психологической реабилитации детей в приюте. - К.: Нора-принт, 2001. 96 с.
59. Гіросандеева Л.С. Подолання деривації підлітків у процесі культурно-дозвілєвої діяльності: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України - К., 2001. - 192 с.
60. Гісихическое развитие воспитанников детского дома /Под ред. Н.В. Дубровиной, А.Г. Рузской; Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии Академии педагогических наук СРСР. М.: Педагогика, 1990. -264 с.
61. Психологічна діагностика і корекція особистості важковиховуваних дітей і підлітків: Навчальний посібник /О.Г. Ангонова-Турченко, Е.І. Драніщева, Л.С. Дробот,- К.: ІЗМН, 1997. -312с.
62. Романенкова Л. О системе волонтерской помощи в Канаде // Практична психологія та соціальна робота. - 1999. - №6. С.41-42.
63. Романовська О.О. Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості дитини: Дис. ... канд. пед.

наук: 13.00.05 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова - К., 2001. - 209 с.

64. Смородина И. Опыт работы отделения профилактики безнадзорности несовершеннолетних социально-реабилитационного центра «Воспитательный дом» г. Санкт-Петербурга // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. - 2001. - №3. - С. 88-91.

65. Танцюра В.А. Діти вулиці: портрет зблизька. // Довіра і надія. Науково-методичний інформаційний бюлетень. 1998. №1.-С. 17-19.

66. Федорова Н. Дитячий соціально-реабілітаційний центр - одна із проблем вирішення дитячої безпритульності в Україні. //Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. 36. наук, записок Національного університету „Острозька академія”. - Острог, 2002. - Том VI. С. 427-433.

67. Федорова Н. Чи потрібні нам соціально-реабілітаційні навчальні заклади? // Рідна школа. - 2002. - №12 (875) - С. 44-47.

68. Федосенко А. Внеакадемическая работа студентов академии социального воспитания за 1922/23 год. // На путях к новой школе. - 1923. - №7-8 -С. 190-196.

69. Хрестоматия. Обучение и воспитание детей «группы риска». Учеб. Пособие для педагогов классов коррекционно-развивающего обучения / Сост. В.М. Астанов. Ю.В. Микадзе. - М.: Институт практической психологии, 1996. - 224 с.

70. Хухлин А. Добровольчество как вид благотворительности // Социальная работа. - 2003. - №4. - С. 51-52

71. Шахман Т.Г. Узагальнення досвіду роботи клубу сімейного виховання на базі Радомишльської загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт // Прийди і допоможи: інформаційно-методичний бюлетень. - 1997 - №3. - С. 23-28.

72. Яковенко В.С. Виховання та усиновлення дітей-сиріт. - Кіровоград, 1998.-336 с.

Для приміток

Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка 28 січня 2005 року, протокол № 5

ГПавлик Н.П. Підготовка волонтерів до роботи з соціальними сиротами. Навчально-методичний посібник. - Житомир, 2004. - 72 с.

Рецензенти: кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Житомирської філії Європейського університету
Сейко Наталія Андріївна
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки і педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка
Коляденко Світлана Миколаївна